

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 15/2 2026 s. 450-474, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**BİYOGRFİK BİLGİNİN KAYNAĞI OLARAK DİVANLAR: HÜSEYİN VASSÂF
DİVANI ÖRNEĞİ**

Duygu KAYALIK*

Geliş Tarihi: 26 Eylül 2025

Kabul Tarihi: 16 Kasım 2025

Öz

Bu çalışmada, klasik Türk edebiyatının ana kaynaklardan biri olan divanların biyografik literatürüne katkısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çok sayıda biyografik bilgi içermesi sebebiyle *Hüseyin Vassâf Divanı* bu çalışmaya örneklem olarak seçilmiştir. Divanlar üzerinde farklı perspektiflerden yapılacak okumalar ile genelde edebiyat özelde ise biyografik literatürüne katkı sağlamanın hedeflendiği bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve dokümantasyon yöntemine başvurulmuştur. Kişilerin doğum ve ölüm tarihleri ile mekânları, aile ve dost bağları, meslekleri, eserleri ve inanç dünyalarına yönelik tespit edilen biyografik veriler tasnif edilip değerlendirilmiştir. Manzumelerin muhtevâsından ve manzumelerden önce kaleme alınan bilgi kayıtlarından hareketle manzum bir terâcim-i ahvâl olarak nitelemenin mümkün olduğu *Vassâf Divanı*'nın, başta edebiyat tarihi olmak üzere İslam dini, tasavvuf, tarih, mimarî ve sosyal hayat gibi farklı disiplinlere doğrudan ya da dolaylı olarak veri sağladığı anlaşılmıştır. Geleneksel biyografik yazım üslubunu aruzdaki maharetiyle harmanlayarak kişilerin hayatlarına dair kesitler sunan Hüseyin Vassâf'ın, okuru kendi serencâmına da eşlik ettirdiği görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk edebiyatı, biyografi, otobiyografi, divan, Hüseyin Vassâf, *Hüseyin Vassâf Divanı*.

**DIVANS AS A SOURCE OF BIOGRAPHICAL INFORMATION: THE
EXAMPLE OF HÜSEYİN VASSÂF DIVAN**

Abstract

This study attempts to highlight the contribution of divans, one of the primary sources of classical Turkish literature, to biographical literature. The Divan of Hüseyin Vassâf was selected as a sample for this study due to its extensive biographical information. This study, which aims to contribute to literature in general and biographical literature in particular through readings of divans from different perspectives, employed content analysis and documentation methods from qualitative research methodologies. The biographical data identified has been classified and evaluated. Based on the content of the poems and the records of information written before the poems, it has been understood that the Vassâf Divan, a biographical work, provides data directly or indirectly to other disciplines. By blending the traditional style of biographical writing with his skill in aruz, Hüseyin Vassâf presents snapshots of people's lives, inviting the reader to accompany him on his own journey.

* Doç. Dr.; Bartın Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, dkayalik@bartin.edu.tr, ROR ID: [03te4vd35](https://orcid.org/03te4vd35).

Keywords: Classical Turkish literature, biography, autobiography, divan, Hüseyin Vassâf, Hüseyin Vassâf's Divan.

Giriş

Biyografi, kişilerin hayat hikâyelerini konu edinen bir türdür. Arap edebiyatında ortaya çıkan tabakat kitaplarının kaynaklık ettiği biyografiler, zamanla müstakil hâle gelmiştir. Türk edebiyatındaki örneklerine 15. yüzyıldan itibaren rastladığımız biyografi türünde tercüme veya telif pek çok eser kaleme alınmıştır. “Yaşam öykülerinin yazılma süreci, uzak geçmişe kadar gitse de ‘biyografi’ sözcüğü ve türünün kullanılması 17. yüzyılda başlar.” (Öner, 2022, s. 43). Toplum ve devlete hizmet etmiş olan devlet adamı, sanatkâr, tarihçi, şair, şeyh, âlim, edip, din adamı ve benzeri önemli kişilerin kısa ve kategorik biyografilerini ihtiva eden tabakat, vefeyât, ravza, tezkire, riyâz, gülzâr, hadîka, devha, gülşen, tuhfe, sefîne gibi farklı isimler altında gelişip ciddi bir birikime ulaşmış olan biyografi literatürü, sağlam bir biyografi geleneğine işaret eder (Akyıldız, 2017, s. 221-222).

Müstakil biyografi kitaplarının yanı sıra divan, mecmua ve cönkler gibi edebî eserlerin, şair, sufi, şeyh, edip ve âlimlerin hayat hikâyelerine katkı sunacak biyografik bilgi barındırdıkları görülmektedir. Kaleme alınmış amaçlarının biyografik veri sağlamanın olmadığı bu eserlerde şairler, satır aralarında biyografik künye yazıcılığını sürdürmüşlerdir. “Divanlar, bazen edebiyat tarihinin birinci derece kaynaklarındaki bilgileri desteklerken bazen de biyografi kitaplarında yer almayan veya aynı mahlası kullanan şairlerin kim olduğu, hangi şartlarda, ne zaman ve nerede yaşadığı, kimlerle irtibatlı olduğu hakkında bilgi veren tek ve önemli kaynak hâline gelirler.” (Turan & Çetin 2011, s. 611).

Tam adı *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*¹ olan ve daha çok *Sefîne-i Evliyâ* olarak zikredilen eserde yaklaşık 2000 şahsiyete yer vererek 20. yüzyılın en kapsamlı biyografi² eserlerinden birini kaleme alan Osmanzâde Hüseyin Vassâf Efendi³, biyografi literatüründe yer edinen velûd edip, şair ve mutasavvıflarındandır. Mezkûr eserin yanı sıra kaynaklarda “Ravza-i Sâdâtan Bir Şemme”, “Mehmed Tâhir Bey”, “Es’adnâme”, “Risâle-i Hayriyye”, “Risâle-i Şevkiyye”, “Risâle-i Müştâkıyye”, “Risâle-i Salâhiyye”, “Tevfiknâme”, “Kemâlü’l-Kemâl”, “Remzînâme”, “Kemâlnâme-i Şeyh Hakkî”, “Gülzâr-ı Şâdî Der-beyân-ı Menâkıb-ı Emîn-i Tokâdî” ve “Aynü’l-Hayât” isimli 14 biyografik eseri zikredilmektedir.⁴ Başta seyahatname türünden eserleri olmak üzere telif ettiği edebî ve tasavvufi pek çok eserinde biyografik bilgi dercettiği görülen Hüseyin Vassâf’ın, bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve klasik tarzda yazılan 504 manzumeyi ihtiva eden divanı vardır. Çeşitli disiplinlere kaynak mahiyetinde biyografik

¹ Eser hakkında detaylı bilgi için bk. (Hüseyin Vassâf, 2015).

² Hüseyin Vassâf’ın da belirttiği gibi, *Esmâr-ı Esrâr*’ı şerh etmek maksadıyla yazılmaya başlanırsa da, yıllar süren bir derleme ve ilavelerden sonra sadece onun şerhi olmaktan çıkmış, gerek *Esmâr-ı Esrâr*’da ismi geçen şahıslar gerekse tarikatın kurucusundan sonraki şeyhleri ve bu tarikata mensûb meşhûr şahsiyetler hakkında verdiği geniş bilgiler ile beş büyük ciltlik bir ansiklopedi hâline gelerek 20. yüzyılda kaleme alınan terâcim kitaplarının en mükemmelleri arasında yer almıştır (Akkuş, 2011, s. 10-11). Eser hakkında detaylı bilgi için bk. (Hüseyin Vassâf, 2015).

³ 8 Mart 1872’de İstanbul’da doğan ve dindar bir ailede yetişen Hüseyin Vassâf, küçük yaşlardan itibaren tasavvuf kültürüyle harmanlanarak dönemin hocalarından dinî ve ilmi dersler almıştır. Muhtelif kurumlarda devlet memurluğu görevlerini ifa etmekle birlikte Şabaniyye, Gülşeniyye, Uşşakiyye ve Kadiriyye tarikatlarından hilafet alarak irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Döneminin önemli âlimlerinden İbnülemin Mahmut Kemal, Tahirü’l-Mevlevi, Mehmed Besim ve Antepli Aynî ile muhabbet kurarak fikir telakkilerinde bulunan Hüseyin Vassâf, 22 Ekim 1929’da Arnavutköy’deki evinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında teferruatlı bilgi için bk. (Taşdelen, 2024, s. 15-77; Kurnaz & Tatçı, 1999, s. 18-19; Hüseyin Vassâf 2012, s. 11-26; İnal, 2013, s. 2431).

⁴ Eserler hakkında teferruatlı bilgi için bk. (Taşdelen, 2024, s. 77-101).

bilgiyle yüklü olan bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümü 2311 numarada kayıtlı olan tek yazma nüshası, Mustafa Tatcı, Mehmet Akkuş ve İsmail Kasap tarafından neşredilmiştir (2012). Farklı nazım şekillerinin karışık hâlde bulunduğu bu eser, mürettep değildir. Vassâf'a yazılan nazire ve methiyeler de eklenmiştir. Daha çok tevhid, naat, münacaat, methiye, tarih ve silsilename türlerinde yazılan şiirlerde, Allah inancının, İslamiyet'in, peygamber sevgisinin öne çıktığı görülmektedir. Dinî-tasavvufi muhtevaya sahip şiirlerinde tarikat önderleri, şeyhler, âlimler ve edipler hakkında biyografik bilgiler veren Hüseyin Vassâf, bu kişilerle ilgili çok sayıda tarih manzumesi kaleme almıştır. Böylelikle "divan, manzum bir *terâcim-i ahvâl* kitabı görüntüsü almıştır." (Tatcı, 2000, s. 235). Genellikle konularına, rediflerine ya da kafiyelerine göre isimlendirilen gazel ve kasidelerde başlık bulunmadığı görülür. Ancak Hüseyin Vassâf Efendi, *Divan*'ında yer verdiği manzumelerin pek çoğunda manzumeden önce başlık mahiyetinde açıklamalarda ve hitaplarda bulunmuş; bu başlıklara kişinin doğum yeri, akrabaları, takip ettiği tasavvuf yolu, mesleği, eserleri ve vefat yeri gibi muhtelif biyografik bilgileri dercetmiştir.

Bu çalışmada, gerek biyografik gerek otobiyografik cihetten tetkik edildiğinde bir divan olmanın ötesinde manzum bir *terâcim-i ahvâl* hüviyetinde olduğu anlaşılan *Vassâf Divanı* ele alınmıştır. *Vassâf Divanı* özelinde klasik Osmanlı şiirinin ana kaynaklardan biri olan divanların, tabakat geleneğinin süreç içerisindeki değişiminin bir neticesi olarak ortaya çıkan *terâcim-i ahvâl* literatürüne veri kaynağı olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve dokümantasyon yöntemine başvurulmuş *Vassâf Divanı*'ndaki biyografik veriler tespit edilmiş ve altı ana başlık altında tasnif edilerek değerlendirilmiştir.

1. Biyografi Sahibinin Kimliği⁵

1.1. İsim, Ünvan, Lakap, Mahlas

Vassâf Divanı'nda kimi beyitlerde kişilere ait nam, mahlas ve lakapların zikredilerek okurun bilgisine sunulduğu görülmektedir. Hüseyin Vassâf, "Mahlası oldu Niyâzî ile Mısri yâ hû" (s. 442)⁶ mısrasıyla Niyâzî Mısri'nin, "Nâmıdır es-Seyid Ahmed vasfıdır Şeyhü'l-Kebîr" (s. 110) mısrasıyla Ahmed er-Rifâî'nin, "Şöhretidir Kasîdecî-zâde" (s. 46) mısrasıyla Kazasker Süleyman Sırrî Efendi'nin, "Harîm-i pâk Şeyh Behcet Efendi/ Fatma Zehra Hanım nâm-ı bülendi" (s. 430) beytiyle Ali Behcet'in eşinin, "Mahlası Fâtıma adına Gülüm-hân dediler" (s. 134) mısrasıyla da Ali Nûri Bey'in torununun isim, lakap veya mahlaslarına dair kayıt düşmüştür.

41 manzumenin başlığında "Mahmûd Kemâl Bey Efendi'ye" (s. 163), "Hazret-i Hâlid ibn-i Zeyd Ebî Eyyûb el-Ensârî radiyallâhu anh Efendimize" (s. 90) ve "Aktâb-ı seb'adan Hazret-i Seyyid Ahmed er-Rufâ'î kuddise sırrûhu'l-âlî'ye" (s. 91) örneklerinde olduğu gibi bahsi geçen kişinin sadece adının zikredildiği görülmektedir.

⁵ Başlıkların oluşturulmasında Harun Tolasa'nın (2002) *Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* adlı eserinden yararlanılmıştır.

⁶ Parantez içlerindeki sayfa numaraları Mustafa Tatcı, Mehmet Akkuş ve İsmail Kasap (2012) tarafından yapılan neşirden alınmıştır.

1.2. Mekân (Biyografi Sahibinin Doğum ve Ölüm Yeri)

Hüseyin Vassâf, biyografi sahibinin doğum, ölüm ve defin yer bilgisini paylaşmıştır.⁷ Abdullah Efendi'nin Kaşgar'da doğduğunu "Doğup Kaşgar'dan 'Abdullâh Efendi nâm veliyyu'llâh" (s. 55) mısrasıyla, Ahmed er-Rifâî'nin Ümmi Abîde'de doğduğunu da "Sâkin-i Ümmi 'Abîde idi ol 'ârif-i Hak / Derd-i 'uşşâka devâ Hazret-i Seyyid Ahmed" (s. 92) beytiyle açıklamıştır. "Mesnevîhân-ı şehîr Erzurumlu merhûm 'Abdurrezzâk Efendi" (s. 287) ve "Merhûm Yûsuf Kâmil Pâşâ ile harem-i muhteremleri cennet-mekân Mısırlı Zeyneb Hanımefendi için söylenmiştir" (s. 610) başlıklarında görüleceği üzere Vassâf, Erzurumlu ve Mısırlı ibarelerini kullanarak kişilerin doğum yerlerine dair bilgiler sunmuştur.

Divan'daki manzumelerde kişilerin ölüm ve defin yer bilgisine yer verilmediği dikkatleri çekmektedir. Ancak "Bursa'da medfûn meşâyih-ı kirâmdan 'Abdüllatîf Gazzî-i Mısrî hazretlerine" (s. 65), "Bursa'da defîn-i hâk-i ıtır-nâk olan Şeyh Emîn Kerkükî en-Nakşbendî Hazretleri..." (s. 165), "Silivri Kapısı hâricinde medfûn Seyyid Nizâm Hazretlerine" (s. 260), "Kütahya'da medfûn e'âzım-ı Hamzaviyye'den Şeyh Sunullâh-ı Gaybî Hazretlerine" (s. 290), "Üsküdar'da medfûn meşâyih-ı 'izâm-ı Halvetiyye'den Seyyid Ahmed-i Ra'ûfî Hazretlerine" (s. 133), "Amasya'da medfûn kibâr-ı meşâyih-ı Nakşîyye'den İsmâ'îl Sirâceddîn-i Şîrvânî'ye" (s. 487), "Mısır'da medfûn İbrâhîm-i Gülşenî Hazretlerinin..." (s. 511), "Bursa'da medfûn Gazzî-zâde 'Abdüllatîf Efendi merhûma" (s. 292), "Tarîk-ı Gülşenî'den mürşidim merhûm Şu'ayb Şerefeddîn Efendi'nin Edirne'de kâ'in türbesine..." (s. 315), "Edirne'de medfûn Şeyh Tal'at-ı Gülşenî'ye" (s. 411) ve "Edirne'de medfûn Hazret-i Sezâ'î'nin..." (s. 512) olmak üzere on bir manzumenin başlığında kişilerin defnedildikleri yerlerin zikredildiği görülmektedir. Şeyh Muhammed Efendi'nin Ravza-i Mutahhara'da vefat ettiği "Şeyh Fazlî Efendi-zâde Şeyh Muhammed Efendi merhûm Ravza-i Mutahhara'da huzûr-ı Saâdetde kemâl-i 'aşkından teslîm-i cân eylemiş idi..." (s. 289) başlığıyla ifade edilmiştir. Bu başlık dışında ölüm yerine dair biyografik bir bilgi bulunmamaktadır.

1.3. Aile, Soy ve Akrabalık

Biyografik bilgiyi aktarırken kişinin ailesi, soyu ve akrabaları hakkında bilgiler kaleme alan Vassâf Efendi, biyografi sahibinin eşi, kızı, babası, annesi, kardeşi, torunu ve damadı gibi akrabalık ilişkilerini açıklamıştır. Kimi zaman detaylı tanımlar yaparken kimi zaman da sadece irtibat kurulan kişinin ismini ve irtibat derecesini zikretmiştir. "Nesl-i pâk-i Mustafâ'sın hâmil-i feyz-i Hudâ" (s. 91) ve "Nuhbe-i âl-i 'Abâ'dır evliyâ ser-tâcıdır" (s. 110) mısralarıyla Ahmed er-Rifâî'nin, "Nesl-i pâk-i Mustafâ'dır Hazret-i Seyyid Nizâm" (s. 260) mısrasıyla da Seyyid Nizâm'ın soyunun Hz. Muhammed'e dayandığını ifade etmiştir.

Vassâf Divanı'nda kişilerin babaları hakkında bilgi verilmiştir. Hüseyin Fahreddîn'in babasının Şeyh Nazîf olduğu "Peder-i muhteremî Şeyh Nazîf-i meşhûr" (s. 533-534) mısrasıyla, Celâl Bey'in babasının Hüsnü Efendi olduğu "Post-nişîn-i hankâh-ı Hüsnü Efendi'ye Hudâ / Verdi bir tıfl-ı mükerrerem ki Celâl-i Kâdirî" (s. 422) beytiyle ifade edilmiştir. Ahmed Tevfik'in babasının Seyyid Emin Paşa, abisinin de İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl olduğu

⁷ Kişilerin görev yaptığı ve ziyarette bulunduğu yer bilgileri "Meslek ve Faaliyetler" ile "Hayatına Dair Olay / Anekdotlar ve Otobiyografik Bilgiler" başlıkları altında değerlendirilmiştir.

*Peder-i pür-güheri Seyyid Emîn Pâşâdır
Gibta-bahş-ı nücebâ Hazret-i Ahmed Tevfîk*

*Dâder-i hâssı idi Hazret-i Mahmûd Kemâl
Ol kemâlû'l-üdebâ Hazret-i Ahmed Tevfîk (s. 205-206)*

beyitlerinde zikredilmiştir. Fâtıma Zehra Hanım'ın Fazlî Efendi'nin eşi olduğu "Zevciydi Şeyh Fazlî Efendi bu nübü'-i 'ismetin / Hem-nâmıdır bint-i Rasûl dest-gîr ede Rabbü'l-Enâm" (s. 261) beytiyle, Nebiye Hanım'ın Ahmed Sâfi Bey'in eşi olduğu "Zevce-i pâk-i Cenâb-ı Sâfi / Nebiye Hanım idi 'unvânı" (s. 410) beytiyle, Sünbül Hanım'ın Şeyh Şuayb Şerefeddîn Efendi'nin eşi olduğu "Hazret-i Şeyh Şu'ayb'ın zevce-i pâkîzes i / Hazret-i Sünbül Hanım da 'azm-i cinân eyledi" (s. 423) beytiyle ve Fatma Zehra Hanım'ın Ali Behcet'in eşi olduğu "Harîm-i pâk şeyh Behcet Efendi / Fatma Zehra Hanım nâm-ı bülendi" (s. 430) beytiyle ifade edilmiştir.

Fâtıma Muhsine Hanım'ın Ali Behcet Efendi'nin kızı olduğu "Duhter-i pâk-ı Cenâb-ı Behcet / Fâtıma Muhsine dürr-i meknûn" (s. 294) beytiyle, Fâtıma Hâlide Hanım'ın Mustafâ Şükrü Bey'in kızı olduğu "Mustafâ Şükrü Beyin neslinden / Geldi bir duhter-i pâkîze-edâ" (s. 47) beytiyle, Ahmed Müsellem Efendi'nin Hazret-i Sezâ'î'nin damadı olduğu da "Etdi sırren hem de sıhran ikdirân-ı bâ-tamâm / Hazret-i pîr Sezâ'î'ye o Rahmânî-likâ" (s. 49) beytiyle açıklanmıştır.

"Olanlar Dergâhı Şeyhi Hüsnü Efendi merhûmun oğlu Celâl Bey'e" (s. 422), "Hazret-i Sezâ'î dâmâdı Ahmed Müsellem Efendi Hazretleri için" (s. 49), "Meşâyih-ı Rufâ'îyye'den Fazlî Efendi'nin haremî Vahdî Efendi'nin vâlidesi Fâtıma Zehrâ Hanım için" (s. 261) ve "Şeyh el-Hâc Ali Behcet Efendi Hazretleri'nin 'ıyd-i adhâda irtihâl eden kerîmeleri Fâtıma Muhsine Hanım merhûme için" (s. 294) örneklerinde görüleceği üzere 19 manzumenin başlığında akrabalık ilişkilerine dair bilgiler bulunmaktadır.⁸

1.4. Zaman (Biyografi Sahibinin Hayatına İlişkin Zaman Belirlemeleri- Doğum ve Ölüm)

Vassâf Divanı'ndaki 7 manzumede kişilerin doğum zamanlarına yönelik ifadelere yer verildiği görülmektedir. Aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere bu manzumelerden 5'i tarih manzumesidir:

Tablo 1: Doğum Tarihlerinin Yer Aldığı Manzumeler

Sıra No	Doğum Tarihi Belirtilen Kişiler	Tarih Düşürülen / Tarih Belirtilen Beyitler	Doğum Tarihi
1	Fâtıma Hâlide Hanım	Çıkdı bu cevher-i târîh-güzîn Fâtıma Hâlide Hanım vâlâ (s. 47)	1330/1912
2	Ümmü Gülsüm Hayriye Hanım	Geldi bir târîh-i ra'nâ dürr-i meh-tal'ata Eyledim i'lâ "târîh-i tulû" bir ziyâ (s. 48)	1335/1917
3	Muhammed Cevdet	Çıkdı bir böyle mücevher târîh Mâh-veş doğdu Muhammed cûdu (s. 412)	1323/1907
4	Muhammed Mecdî	Çıkdı üçler dediler târîhi 'Ayn ile doğdu Muhammed Mecdî (s. 418)	1320/1904
5	Fâtıma Gülüm-hân Hanım	Gelerek şeh-r-i Muharremde yine bir nevzâd Mahlası Fâtıma adına Gülüm-hân dediler	Muharrem 1343/Ağustos 1924

Târîhi oldu bidâyetde bin üç yüz kırk üç
Her gören ol gül-i nevzâdı perihân dediler (s.
135)

⁸ Diğer başlıklar için bk. (s. 47, 48, 134, 205, 294, 366, 374, 410, 412, 415, 417, 418, 423, 430, 531 ve 610).

Vassâf Efendi, doğum zamanlarına yönelik ibarelerin yer aldığı manzumelerin ikisinde ise doğum tarihlerine yönelik çıkarımda bulunabilecek ifadeler kullanmıştır. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Şeyh Fahreddîn Himmetî'nin, ikincisinde Muhammed Elif Efendi'nin yaşları belirtilerek doğum yıllarına göndermede bulunulmuştur:

*Tamâm altmış sekiz yıl dem-güzâr-ı 'âlem olmuşdur
Edîb ü kâni' vü hoş-sohbet ü ehl-i muhabbetdi (s. 428)*

*Elli yıl mesned-nişîn-i feyz u 'irfân oldu o
Peyrev-i şeyh-i kerîmân Hazret-i muhtâr idi (s. 436-437)*

Hüseyin Vassâf, “Üsküdar Mevlevî Şeyhi Ahmed Remzî Dede Efendi, Kayseri 'urefâ ve şu'arâsının tercüme-i hâlini hâvi bir eser yazmakda olup Hacı Seyyid Efendizâde Mehmed Gâlib Efendi için yazdığı tercüme-i hâli ve eş'ârî 'âcizlerine göndermiş idi; gördüm. Yirmi sekiz yaşında iken intihâr etmiş, pek acıdım 1304/1888'de ufûl etmiştir.” (s. 274) başlığında görüleceği üzere Hacı Seyyid Efendizâde Mehmed Gâlib Efendi'nin 1304/1888 tarihinde intihar ettiğinde 28 yaşında olduğunu belirterek onun doğum yılına dolaylı olarak atıf yapmıştır.

Kişilerin ölüm kayıtlarının tutulduğu manzumelerin sayısı 34'tür. Ölüm tarihi belirtilen manzumelerin ilgili beyitleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: Ölüm Tarihlerinin Yer Aldığı Manzumeler

Sıra No	Ölüm Tarihi Belirtilen Kişiler	Tarih Düşürülen / Tarih Belirtilen Beyitler	Ölüm Tarihi
1	Nefise Hanım	Çıkardım bi'l-bedâhe irtihâle cevherin târih Nefise Hanım'ın mevâsî olsun cennet-i â'lâ (s. 57)	1303/1886
2	Ahmed Cevâd	Tam bin üç yüz kırkda terk-i âlem-i nâsût edip Gülşen-i lâhûta uçdu nev-civân Ahmed Cevâd (s. 94)	1340/1921
3	Ahmed Ferîd Efendi	Geldi bir Vassâf dedi “Kadr-i ‘azîm” târihini Nâdirü'l-emsâl bir 'ârif idi Ahmed Ferîd (s. 96)	1324/1906
4	Hacı Hâlid Bey	Sünüh etdi dil-i Vassâf'ına “mağfûr”dur târih Visâl-i yâr ile dil-şâd garîk-ı bahr-ı gufrândır (s. 140)	1326/1908
5	Şeyh Abdullah Efendi	Göçüp bin iki yüz seksen sekiz sâlinde ol 'ârif Visâl-i yâre mazhar bir 'azîzdir böyle meşhûrdur (s. 143)	1288/1872
6	Seyyid Ahmed Tefvîk	Bahtiyâr olduğuna oldu delil “gufrânî” Mazhar-ı zevk-ı likâ Hazret-i Ahmed Tefvîk (s. 206)	1341/1922
7	Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddîn Efendi	İş bu târih-i nazmı Vassâf'ına etdi sünüh “Fez-i Hak”dır rihleti târih-i tâmmı hazretin (s. 224)	1202/1788
8	Fazlî Efendi	Üç er gelince çıkardı tamâm târihini Olunca “devlet-i sîrr-ı vuslâta nâil” (s. 230)	1316/1898
9	Kâmil Bey	“Bu zevk-i tâm Kâmil” çıkdı Kâmil Bey için târih Dil-i Vassâf'a her hâli ile hoş-bîn idi Kâmil (s. 234)	1346/ 1927
10	Hacı Seyyid Efendizâde Mehmed Gâlib Efendi	Dedi Vassâf anın rihletine “Kadr-i ‘azîm” O güzîn-i şâir-i pür zevk u vakâra acıdım (s. 274)	1324/1906
11	Erzurumlu Abdurrezzak Efendi	Çıkdı bir târih-i “mağfûr” Hazret-i pür-himmete Terk-i dünyâ eyledikde ol kerîm-i meh-cebîn (s. 287)	1325/1907
12	Şeyh Abdülhalîm Efendi	Gitdi bin üç yüz on üç şehri sıyâmında o şeyh Vuslatı 'yd ile ikrâm ede Rabbü'l- 'âlemîn (s. 288)	Ramazan 1313/Şubat 1896
13	Şeyh Fazlî Efendi-zâde Şeyh Muhammed Efendi	Fenâ'dan nakline târihi “şeyh-i 'ârif-i âgâh” Çıkınca şüphesiz bildim 'uluvv-i ka'bna burhân (s. 289)	1288/1871
14	Gazzî-zâde Abdullatîf Efendi	“Zevk-i tâm” târih-i rihlet-dâridir ol Hazretin Dâ'imâ Vassâf'ının kalbinde nûrudur 'ayân (s. 292)	1247/1831
15	Şeyh Muhammed Emin Tevfikî Efendi	“Fez-i tâm” târih-i rihlet-dâridir ol Hazretin Kalb-i 'uşşâk medfenidir meskeni Huld-i berîn (s. 297)	1331/1913
16	Şeyh Muhammed Hilmi Efendi	Bin üç yüz yirmi bir sâlinde maksûda revân oldu Nidâ-yı irci'î erdikde sem'-ı cânına nâ-gâh (s. 352)	1321/1903

17	Şeyh Muhammed Mübârek es-Sultân Efendi	Yediler çıktılar ifhâm için târihini halka Sarây-ı vuslata gitdikde “Şeyh-i ‘ârif-i bi’llâh” (s. 354)	1322/1904
18	Olanlar Dergâhı Şeyhi Veysi Efendi	Geldi bir er dedi târih-i vefâtı derhâl Kâdirî gül-şenin bir gülü soldu eyvâh (s. 355)	1301/1893
19	Emîn Paşa	Kemâl-i lutf ile “mağfûr” Bütün ahvâlini mebrûr Revân-i pâkini mesrûr Buyursun Hazret-i Allâh (s. 366)	1325/1907
20	Mustafa Sâfi	Kalb-i Vassâf’a sünûh etdi bu târih tamâm Göçdü ‘ukbâya ‘azizim “be-füyûz-ı tâmme” (s. 367)	1344/1925
21	Şeyh Muhammed Hazmî Efendi	V “Füyûz-ı tâmme” târih-i küşâdı bâb-ı ‘irfânın B Buyursunlar salâdır cümleten ‘uşşâk-ı âgâha ⁹ (s. 375)	1332/1916
22	Nebiye Hanım	Bezmi vuslatla be-kâm oldukda Çıkdı târihi anın “gufrânî” (s. 410)	1341/1922
23	Şeyh Tal’at-ı Gülşeni	“Gufrânî” târihidir ol bülbül-i gül-şenin Kılısın bize şefâ’at Şeyh Tal’at-ı Gülşeni (s. 411)	1341/1922
24	Şeyh Mahmûd Efendi	Anı rahmetle yâd etmekdedir Vassâf-ı ‘Uşşâkî Cenâb-ı Şeyh Mahmûd’un berâtı oldu “gufrânî” (s. 416)	1341/1922
25	Hacı Ahmed Şükrü Efendi	Ona târih-i visâl oldu “füyûz-ı tâmme” Vuslata nâil idi Hazret-i Ahmed Şükrî (s. 419)	1342/1923
26	Şeyh Hasan Hayri Efendi	Gelip bir er dedi kim bil efendi Tamâm târih “Hayri-i Nakşibendî” (s. 421)	1338/1919
27	Celâl Bey	İnleyip geldi bir er târih-i cevher söyledi Hatm-i enfâs eyledi uçdu Celâl-i Kâdirî (s. 422)	1301/1883
28	Sünbül Hanım	Ol harîm-i Hazretin “gufrânühâ” târihidir Kendini esrâr-ı ‘aşk-ı Hakk’a kurbân eyledi (s. 423)	1337/1918
29	Mustafâ Şevkî Efendi	Kendi tanzîm eylemiş târih-i rihlet-dârını “Âh Şeyh Şevkî Baba” târihini i’lân idi (s. 424)	1338/1919
30	Şeyh Fahreddîn Himmetî	Visâl-ı yâr ile dil-şâd olup terk-i sivâ etdi “Be feyz-i tâm” uluvv-ı zâtına târih-i rihletdi (s. 428)	1333/1915
31	Fatma Zehra Hanım	Mübârek leyle-i Mi’râc sabahı Visale erdi atdı kayd u bendi (s. 430)	Miraç gecesinin sabahı
32	Şeyh Muhammed Elif Efendi	Tâm bin üç yüz kırk beşe oldu müsâdif rihleti Çok zamândır da’vet-i Hakk’a ümîdi vâir idi “Bâ-füyûz-ı tâmme” tâm târihidir ol hazrete Öyle bir Hazret-i bi’llâh ‘ulü’l-‘absâr idi (s. 437)	1345/1926
33	Kâmil Bey	Kemâl’in mûnis-i kalbi idi Kâmil hakikatde Hesâb-ı ebcedin bir gelmesi bu kavle şahiddir Nitekim “Kemâl” ile “Kâmil” hesâb-ı ebcedde birdir (s. 530)	1346/ 1927
34	Yûnus Bahrî Efendi	Çıkıp üç er didi târihini Vassâf Dalınca bahr-ı bi-pâyâna Yûnus “Kemâl-i Hakka mazhar” târihidir Ulaşdı ‘akubet cânâna Yûnus (s. 600)	1346/ 1927

Bu manzumelerden Ali Behçet Efendi’nin eşi için yazılan manzumedeki ölüm kaydında herhangi bir tarih verilmeden Fatma Zehra Hanım’ın miraç gecesinin sabahında vefat ettiği belirtilmiştir:

Mübârek leyle-i Mi’râc sabahı
Visâle erdi atdı kayd u bendi (s. 430)

⁹ “Keçecilerde tarîk-ı ‘Uşşâkiyyeden Şeyh Bedreddîn Dergâhı’na seccâde-nişin olan Şeyh Muhammed Hazmî Efendi ve dergâh-ı mezkûr için ihvânımızdan Behcet Dede ile müştereken söylenmiştir. (V) işaretliler fakîrin (B) işaretliler mûmâ ileyhindir.” (s. 375)

Hüseyin Vassâf, denizde boğulan şeyh Veysî Efendi'nin ölüm şekliyle ilintili ölüm kaydı düşürmüştür:

*Geldi bir er irticâlen söyledi târîhini
Şeyh Veysî-i kerîm deryâ-yı 'aşkda oldu "gark" (s. 488)*

Hüseyin Vassâf, "Şeyh el-Hâc 'Alî Behçet Efendi Hazretleri'nin 'ıyd-i adhâda irtihâl eden kerîmeleri Fâtîma Muhsine Hanım merhûme için" (s. 294) ve "Edirne'de Hazret-i Sezâ'î-i Gülşenî'nin beşinci batın sülâlesinden olup 1329/(1911) senesinde irtihâl-i dâr-ı naîm eyleyen Şeyh Şu'ayb Şerefeddîn-i Gülşenî hazretlerinin..." (s. 531) cümlelerinde görüleceği üzere iki başlıkta ölüm tarihlerini içeren ifadelere yer vermiştir.

2. Sosyal, Kültürel, Dinî, Ekonomik Durum ve İlişkiler

2.1. Hocaları / Öğrencileri / Müşidleri / Müridleri / Sevdikleri

Manzumelerinde kimi zaman teferruatlı kimi zaman sadece isimlerini zikretmek suretiyle kişilerin hocaları, öğrencileri, müridleri ve müşidlerini belirten Hüseyin Vassâf, Şeyh Hüseyin'in Sarâc İshâk'tan feyz alıp postnişin olduğunu "Husûsiyle Cenâb-ı Şeyh Hüseyin andan alıp feyzi / Bu câda post-nişin oldu ki oldur 'âşık-ı şeydâ" (s. 55-56) beytiyle, Ahmed Cevâd'ın Hüsameddîn Efendi'ye bağlandığını "Hazret-i pîrim Hüsameddîn sultân kurbına/ Erdi zevk-i vuslatı buldu civân Ahmed Cevâd" (s. 94) beytiyle, Müstakîm-zâde'nin Şeyh Emîn-i Tokâdî'ye intisap ettiğini "Kalb ü rûhum ile bildim ki odur sırr-ı emîn" (s. 310) mısrasıyla ve Sunullâh-ı Gaybî'nin müşidinin Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi olduğunu, "Azîzî müşidi İbrahim'e peyrev olup gelmiş" (s. 290) mısrasıyla kaleme almıştır.

Hüseyin Vassâf, kişilerin hocaları ve müridlerinden bahsettiği gibi,

*Şeyhü'l-Ekber ile Mısrî'yi severdi pek çok
Bâ-husûs Şeyh Salâhî'yi severdi pek çok"¹⁰ (s. 531-532)*

beytinde görüleceği üzere kişilerin muhabbet duyduğu isimleri de okurla paylaşmıştır.¹¹

2.2. İnanç Dünyası

Hüseyin Vassâf, manzumelerin pek çoğunda kişilerin intisap ettikleri tarikatlardan bahsetmiştir. *Divan*'da Kadiriye, Nakşibendiye, Halvetiye, Gülşeniye, Rufaiye, Mevleviye, Mısrîye, Bayramiye, Şabaniyye, Celvetiye, Uşşakiye, Cerrahiye ve Sünbüliye gibi çeşitli tarikatlara mensup kişilere dair bilgiler ihtiva eden manzumeler yer almaktadır. Din sınırlarının ârifi olarak nitelediği Ahmed Müsellem Efendi'nin Gülşenî tarikatına mensup olduğunu,

*Hazret-i Ahmed Müsellem 'ârif-i esrâr-ı dîn
Bâğ-zâr-ı Gülşenî'de 'andelîb-i hoş-nevâ (s. 49)*

beytiyle dile getiren Vassâf, aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere kişinin intisap ettiği farklı tarikatları da zikretmiştir:

*Nakşibendî gülüdüdür Hazret-i Şeyhim Behcet
Reh-i 'aşk bülbülüdür Hazret-i Şeyhim Behcet*

¹⁰ Şeyh Şuayb Şerefeddîn-i Gülşenî için söylenmiştir.

¹¹ Odabaşı Rufâî Dergâhı Şeyhi Hâfîz Ahmed Muhtâr Efendi'nin öğrencileri hakkında teferruatlı bilgi dercedildiği beyitler için de bk. (s. 141-142).

*Mazhar-ı zevk-i hakîkî olarak feyz-âver
Kâdirî Sünbülî'dir Hazret-i Şeyhîm Behcet (s. 76)*

Vassâf Divanı'ndaki beyitlerde tarikatları hakkında bilgi verilen isimler şunlardır: Fâzıl Ali Bey, Fazlî Efendi, Hacı Hâfız Mustafa Nûri, Hacı Hâlid Bey, Hâfız Mustafâ Efendi, Hasan Hayri Efendi, Hazret-i Şa'bân-ı Velî, Hüdâî, İsmâil Sirâceddîn-i Şîrvânî, Kâmil Bey, Mevlvî Ziyâ Bey, Muhammed Hilmî Efendi, Seyyid Ahmed Tefvîk, Seyyid Kirâmeddîn Efendi, Şeyh Fazlî Efendi-zâde Şeyh Muhammed Efendi, Şeyh Hakkı Efendi, Şeyh Merkez Efendi, Şeyh Muhammed Mübârek es-Sultân Efendi, Şeyh Şuayb Şerefeddîn-i Gülşenî, Tâhir Dede ve Veysî Efendi.

Hüseyin Vassâf'ın sadece manzumelerde değil manzume başlıklarında da kişilerin takip ettikleri yolların isimlerini zikrederek onların inanç dünyalarına işaret ettiği görülmektedir. İsmâil Sirâceddîn-i Şîrvânî, Şeyh Seyyid Ahmed Hüsâmeddîn Efendi ve Müstakim-zâde Süleymân Sadeddin Efendi'nin Nakşî; İsmail Hakkı'nın Celvetî; Mehmed Tâhir Bey ve Ziyâ Bey'in Mevlvî; Niyâzî Mısrî'nin Mısrî; Mustafâ Müştâk-ı Kâdirî, Osmân Şems Efendi, Müştâk Kemterî Efendi ve Mustafâ Şevkî Efendi'nin Kâdirî; Himmet Efendi'nin Bayrâmî, Hacı Hâfız Mustafa Nûri Efendi'nin Sünbülî; Tâlib-i İrşâdî'nin Uşşâkî; Esad Erbilî'nin Hâlidî; Fazlî Efendi, Hacı Hâlid Bey ve Vahdî Efendi'nin Rufâî; Fâzıl Ali Bey'in Hamzavî; Şeyh Muhammed Mübarek es-Sultân Efendi ve Cabbârzâde Ârif Bey'in Şabânî olduğu ifade edilmiştir.¹²

2.3. İlmî Yönü

Vassâf Efendi, kişilerin mâhir oldukları ilim dalları hakkında muhtelif bilgiler vermiştir. Abdüllatîf Gazzî-i Mısrî'nin hadis ve tefsir ilmînde kudreti olduğunu "Bâ-husûs 'ilm-i hadîsde kudreti bâlâ idi / 'İlm-i tefsîrde dahi ol nisbet üzre bil savâb" (s. 65) beytiyle; Şeyh Muhammed Mübârek es-Sultân Efendi'nin hadis, tefsir, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinde iyi olduğunu da "Hadîsde 'ilm-i tefsîr u fıkıhda sâhib-i 'irfân/ Tasavvuf gül-şeninde bülbül-i hoş-hâl idi bi'llâh" (s. 353-354) beytiyle ifade etmiştir.

Şeyh Bedreddîn-i Simavnevî'nin her sözünün önemsendiği "Bâtinen hak dediler her sözüne / Server-i ehl-i nühâ Bedreddîn" (s. 284) beytiyle, Şeyh Merkez Efendi'nin irşat ve tefsir sahasında ses getirdiği ise "Cihâna velvele-endâz idi irşâd u tefsîrde / Enîs-i zümre-i ahyâr Cenâb-ı Şeyh Merkez'dir" (s. 116) beytiyle dile getirilmiştir.

Hüseyin Vassâf, Ümmî Sinân'ın surette ümmî olsa da gerçekte âlim olduğunu "Sûretâ ümmî fakat ma'nâda 'allâme idi / Cümle entâk-ı kerâmâtı anın ezkâr-ı Hü" (s. 314) beytiyle ifade ederken Muhammed Elif Efendi'nin hem nazım ve nesirde hem de ledün ilmînde söz sahibi olduğunu "Nazım u nesr vâdîsinin bir şehsüvâridir o zât / Mazhar-ı 'ilm-i ledün bir sâhibü'l-ikrâr idi (s. 436-437) beytiyle belirtmiştir.

Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere Üsküdar'da Hallâc Baba Dergâhı Şeyhi Ahmed Ferîd Efendi'nin ilmî yönüne dair teferruatlı bilgiler veren Vassâf Efendi, onun tasavvuf ve hadis gibi dinî ilimlerin yanı sıra edebiyat ilmîne de vâkîf olduğunu açıklamıştır:

¹² bk. (s. 58, 117, 140, 145, 146, 149, 153, 158, 215, 216, 217, 229, 230, 261, 286, 300, 353, 379, 395, 418, 424, 441, 464, 487, 571).

*Bâğ-ı ezvâk-ı tasavvufdan kemâli gösterip
Mesnevî tedris eder bir merd idi Ahmed Ferîd*

*Feyz-i envâr-ı Muhammed'le hadîsden ders verip
'Âleme neşr-i füyûz etmiş idi Ahmed Ferîd*

*'Âlim-i nazm u nesr fenn-i edebde muktedir
Haslet-i fitriyyeye mâlik idi Ahmed Ferîd (s. 96)*

2.4. Meslek ve Faaliyetler

Kişilerin tayin oldukları makam ve mevki hakkında bilgi veren Hüseyin Vassâf, İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl Efendi'nin Evkâf Müzesi'ne tayin olmasını "Müdürlükte Evkâf Müzesi'ne / Sevindim Hakk onu terzîk buyursun" (s. 308) beytiyle, bir sebepten dolayı memuriyetten azledilen Mehmed Tâhir'in tekrar görevine iade edilmesini de "Kazanmışsın berâ'et çok sevindim Hazret-i Tâhir" (s. 575) mısrasıyla açıklamıştır.

Divan'da bilhassa şair sufiler olmak üzere nazım ve nesirle iştiğal hâlinde olanlar hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Hüseyin Vassâf, Müstakîmzâde'nin çeşitli ilimlerde eserler neşrettiğini "Müstakîm-zâde Süleymân zamân-ı Sa' deddîn / Neşr-i envâr-ı 'ulûm etmiş idi mihr-i berîn" (s. 310) beytiyle, Hacı Seyyid Efendizâde Mehmed Gâlib Efendi'nin nüktedan bir şair olduğunu "Nüktedân-ı şâ'ir olan Gâlib-i zâra acıdım" (s. 274) mısrasıyla, sufi şairlerden Erzurumlu Abdurrezzak Efendi'nin meşhur bir mesnevi hân olduğunu "Şâ'irân-ı sûfiyândan Mesnevî-hân-ı şehîr / Mahrem-i esrâr-ı Mevlânâ idi sâhib-karîn" (s. 287) beytiyle ve Şeyh Fahreddin Himmetî'nin şiirde Himmetî mahlasını tahallüs ettiğini de "Nazımda Himmetî mahlaslıdır ol mürşid-i hak-bîn / Tarîkatda kulûb-ı ehl-i 'irfâna beşâretti" (s. 428) beytiyle vurgulamıştır.

Su'ûdu'l-Mevlevî'nin hattat olduğunu "Hüsn-i hattı hüsn-i hâli meslek-i müstahseni/ Bâ'is-i fahr u meveddetdir Su'ûdu'l-Mevlevî" (s. 420) beytiyle açıklayan Vassâf Efendi, din görevlileri ve şeyhler hakkında bilgi veren beyitler kaleme almıştır. Kirâmeddîn Efendi'nin Nasûhî Âsitanesi Şeyhi olduğunu "Nasûhî Âsitanî'nda şeref-bahşâ-yı 'uşşâkdır / Enîs-i Hazret-i Allâh Kirâmeddîn-i Şa'bânî" (s. 408) beytiyle, Şeyh Muhammed Hazmî Efendi'nin Bedreddîn Dergâhı'na post-nişîn olduğunu "Dergeh-i Hazret-i Bedreddîn'e / Post-nişîn oldu Muhammed Hazmî" (s. 417) beytiyle ifade etmiştir. İstanbul'un Beyazıt Sementi'ndeki Sarâc İshâk Dergâhı'na görevlendirilen Hacı Ömer Efendi, Fazlî Efendi ve Şeyh Vahdî Efendi hakkındaki biyografik bilgiler de aşağıdaki beyitlere dercedilmiştir:

*Hacı 'Ömer Efendi şeyh olup ba'de'z-zamân bunda
Zahîr olmuş ana pîr himmeti hem dem nesîm-âsâ*

*Olup şeyh-i tarîkat nice dem irşâd edip nâsı
Vefâtında makâmın eyledi Fazlî Efendi câ*

...

*Anın mahdûmu Şeyh Vahdî Efendi post-nişîn oldu
Olan bu dergeh-i feyz-intimâda câ-nişîn hâlâ (s. 55-56)*

Hüseyin Vassâf, mimarî faaliyetlerde bulunan kişiler hakkında da bilgi paylaşmıştır. Rufâî Tekkesi'ni Şeyh Halîm'in yaptırdığını "Anın bânîsi oldu Şeyh Halîm nağme-i irşâd / Bu dergâh-ı şerîf erbâb-ı tevîd penâhıdır" (s. 144) beytiyle, Sarâc İshâk'ın kendi adına bir cami inşa ettirdiğini "Cenâb-ı Fâtih'in 'asrı ricâlinden Sarâc İshâk / Bu câmi'-i şerîfe bânî-i evvel olup cânâ (s. 55) beytiyle, Şeyh Ekrem Efendi'nin Aksaray'da Cellâd Çeşmesi muhitinde dergâh yaptırdığını "Dedim bâ-'Himmet-i şeyh' cevherin târîh-i târîheş / Hulâsa bânî-i dergâh Cenâb-ı Şeyh-i Ekrem'dir" (s. 138) beytiyle, Kazasker Süleyman Sırrî Efendi'nin Erenköyü'nde bir cami inşa ettirdiğini "Nâm-ı âlîsi Süleyman Sırrî'dir bânîsinin / Hak Te'âlâ zâtını etsin kedüretten masûn" (s. 299) beytiyle, Şeyh Fahrî Efendi'nin bir Uşşâkî dergâhı inşa ettirdiğini de "Bu dergâh-ı mu'allâ-yı cenâb-ı Pîr'e nisbetle / Yapan şeyh Fahrî-i pür-himmet ü cân-ı mürîdândır" (s. 482) beytiyle kaleme almıştır.

İsmi Sekbânbaşı Yâkub Ağa'dan alan caminin Hacı Nuri tarafından tamir ettirildiği "Hacı Nûr-i kerîmu'l-fitrat / Himmeti bezl ederek yaptı hemân" (s. 302) beytiyle, Şeyh Ahmed Remzî'nin Üsküdar Mevlevîhânesi'ni tamir ettirdiğini de "Bin üç yüz kırkda ta'mir eyledi ol 'ârif-i bi'llâh / Gönül i'mârına mi'mâr-ı Hakdır cümle yârâna" (s. 371-372) beytiyle ifade edilmiştir.

Manzume başlıklarında da kişilerin görev yerlerine ve yaptıkları faaliyetlere dair bilgiler verilmiştir.¹³ 17 farklı kişiye ait 25 manzume başlığında kişilerin hangi dergâhta şeyhlik vazifesini ifa ettikleri belirtilmiştir.¹⁴ Bu isimler şunlardır: Abdüsselâm Dergâhı Şeyhi Zâhir Efendi, Olanlar Dergâhı Şeyhi Veysî Efendi, Yahya Efendi Dergâhı Şeyhi Hasan Hayri Efendi, Bursa'da Mısrî Şeyhi Mehmed Şemseddîn Efendi, Bahariye Mevlevîhânesi Şeyhi Hüseyin Fahreddîn Efendi, Arabzâde Dergâhı Şeyhi Mahmûd Efendi, Erenköy Kozyatağı Dergâhı Şeyhi Abdülhalîm Efendi, Odabaşı Rufâî Dergâhı Şeyhi Hâfiz Ahmed Muhtâr Efendi, Olanlar Dergâhı Şeyhi Hüsnü Efendi merhûmun oğlu Celâl Bey, Samatya'da Uşşâkî Dergâhı Şeyhi Muhammed Emin Tevfikî Efendi, Sütlice Dergâhı Şeyhi Muhammed Elif Efendi, Tâhirağa Dergâhı Şeyhi el-Hâc Ali Behcet Efendi, Üsküdar Mevlevî Şeyhi Ahmed Remzî Dede Efendi, Üsküdar'da Nasûhî Âsitânesi Şeyhi Kirâmeddîn Efendi, Üsküdar'da Hallâc Baba Dergâhı Şeyhi Ahmed Ferîd Efendi, Keçeciler'de Bedreddîn Dergâhı Şeyhi Muhammed Hazmî Efendi ve Yenikapı Mevlevî Şeyhi Abdülbâkî Dede Efendi.

Başlıklarda Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi'nin Kasımpaşa'daki Hazret-i Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Âsitânesi'ne ve Şeyh Muhammed Hazmî Efendi'nin de Şeyh Bedreddîn Dergâhı'na seccade-nişin olduğu ifade edilmiş, Su'ûdu'l-Mevlevî'nin hattat, Mehmed Alî Aynî Bey'in de müderris olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Kazasker Süleyman Sırrî Efendi'nin Erenköyü'nde bir cami yaptırdığı, Hacı Ahmed Şükrü Efendi'nin Adliye Müsteşarlığı'ndan emekli olduğu, Mehmed Besim Bey'in Rusûmât Başmüdürü olduğu, Kâmil Bey'in Aşâr Müdürlüğü'nden emekli olduğu ve İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl'in Evkâf Müzesi'ne tayin olduğu da başlıklarda açıklanmıştır.¹⁵

¹³ Şair ve yazarlar "Eseri ve Sanatı Bakımından Biyografi Sahipleri" başlığı altında ele alınmıştır.

¹⁴ bk. (s. 76, 96, 118, 129, 130, 141, 147, 148, 179, 180, 287, 297, 355, 390, 404, 408, 416, 417, 421, 422, 436, 447, 491, 503, 533).

¹⁵ bk. (s. 525, 375, 420, 95, 161-162, 448, 46, 234, 308, 340, 419, 530).

3. Kişilerin Hayatlarına Dair Olay / Anektotlar ve Otobiyografik Bilgiler

Vassâf Divanı'ndaki manzumelerde kişilerin hayatından kesitlere yer verildiği görülmektedir. Hüseyin Vassâf, Şeyh Şerefeddîn-i Gülşeni'nin Uzunköprü'den Edirne'yi teşrif buyurduğunu, “Edirne şehrini teşrif buyurdu Şeyh / ‘Uşşâk-ı bî-karârım taltif buyurdu Şeyh” (s. 84) beytiyle dile getirirken Yûsuf-ı Sünbül Sinân'ın Hüseyina Camii'nde halvete girdiğini “Hüseyina Camii'nde bir zamân halvet-güzün olmuş / Şeref vermiş o cây-ı akdesi böyle rivâyetdir” (s. 126-127) beytiyle kaleme almıştır.

Niyâzî Mısırî'nin ömrünce pek çok dertle uğraştığını “Nûr-ı Hak uğruna ez-cân u dil uğraşmışdır / Ma'den-i çille olan merd-i cefâdır Mısırî” (s. 441-445) beytiyle ifade eden Hüseyin Vassâf, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Hz. Muhammed'in temdih ve taltifine mazhar olduğunu “Seni temdih u taltif eylemiş Peygamber-i zî-şân / Kemâl-i kadrine eyler delâlet Hazret-i Hâlid” (s. 135-137) beytiyle belirtmiştir.

Vassâf Efendi, gerçekleşen olaylar hakkında da bilgiler vermiştir. Aşağıdaki beyitlerde tekkelerin kapatılma hadisesinin oluşturduğu ruhaniyetin tasvir edildiği görülmektedir:

*Ahîren tekyeler mesdûd olunca dâğ-dâr oldu
Bütûn erbâb-ı zikr ü fikr ise mahrûm-ı devrândır
Kapandı cümle dergâhlar semâya çıkdı hep âhlar
Sevindi cümle bed-hâhlar fakat 'uşşâk nâlândır (s. 136)*

Hüseyin Vassâf manzumelerin pek çoğuna otobiyografik bilgiler ilişirmiştir. Gittiği mekânları, tanıştığı kişileri, sevdiği veya hüznü duyduğu olay ve şahısları açıklamak suretiyle verdiği bu otobiyografik bilgiler onun biyografisine katkı sunmaktadır. Himmet Efendi'nin mezarına gittiğini “Mübârek ravza-i pür-nûruna yüz sürdü Vassâf'ı” (s. 117) mısrasıyla, Mevlânâ'nın türbesinin kubbesini gördüğünde dahi gönlünün yandığını “Konya'nın kubbe-i hadrası göründükde hemân / Yandı dil nâ'ire-i Hazret-i Mevlânâ'ya” (s. 362) beytiyle, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin türbesini ziyarette oranın manevi kokusuyla sarhoş olduğunu da “‘Aşk ile türbe-i pür-ıtrına rû-mâl oldum / Beni sermest ü müdâm eyledi Bayrâm-ı Velî” (s. 402) beytiyle açıklayan Vassâf Efendi, Yazıcızâde Muhammed'in Gelibolu'daki türbesine yaptığı ziyarette hissettiği duyguları aşağıdaki beyitlerle ifade etmiştir:

*Kemâl-i şevk ile etsem ziyâret kabrini derken
Muvaffak eyledi ol Rabbü'l- 'izzet Yazıcızâde
Şeref-yâb-ı ziyâret olduğum ân-ı sa'âdetde
Dil-i mahzûnuma geldi meserret Yazıcızâde
Mübârek kabrini gördüm ser-â-pâ gark-ı nûr olmuş
Sana züvvâr olan eyler şehâdet Yazıcızâde (s. 356-357)*

Hüsâmeddîn Efendi'yi piri olarak kabul ettiğini “Tarîk-ı feyz-i ‘Uşşâkî'de pîrimdir Hüsâmeddîn / İki 'âlemde rehber dest-gîrimdir Hüsâmeddîn” (s. 306) beytiyle, Şeyh Muhammed Mübârek es-Sultân Efendi'nin müridi olduğunu “Müridi bendesi Vassâf'ı yakdı âteş-i firkât” (s. 353-354) mısrasıyla, Şeyh Şuayb Şerefeddîn-i Gülşeni'yi mürşidi olarak gördüğünü, “Şerefeddîn Şu'ayb mürşid-i hak-bînim idi / Vâkıf-ı derd ü gam kalb-i hazînim idi” ve “Cân u dilden

seviyordum o benim cânım idi / Rûhumun mûnisi kalbimde melek-şânım idi” (s. 414) beyitleriyle ifade etmiştir.

1323/1905’te Kâbe’de bulunduğunu “Bin üç yüz yirmi üçde ben de rû-mâl oldum hamd olsun” (s. 312) mısrasıyla, Erzurumlu Mehmed Nûri Efendi ile görüşüp muhabbet ettiğini ve bu sohbetten de hayli memnun olduğunu “Görüşdüm sohbetinden müstefid oldum sevişdik çok” (s. 587) mısrasıyla kaleme alan Hüseyin Vassâf, Avnî Bey’in Es’ad Dede hakkında yazdığı bir makaleden dolayı duyduğu memnuniyet ile Es’ad Dede’ye duyduğu hasreti de aşağıdaki beyitlerle tasvir etmiştir:

‘Avni Bey lutfun ile kemteri memnûn etdin

Hazret-i Es’ad’e bir kat daha meftûn etdin

Mübârek Dede’nin nâmını yâd eyleyerek

Nâr-ı hasretle yakıp çeşmimi gülgûn etdin (s. 213)

Vassâf Divanı’nda yer alan başlıklar da otobiyografik okumalar yapmayı mümkün kılmaktadır. Hüseyin Vassâf, kimi zaman “Aksaray’da Cellâd Çeşmesi’nde Şeyh Ekrem Efendi’nin inşâ eylediği Rufâ’î Dergâhı’na söylediğim târihtir.” (s. 138), “Meşâyih-ı Rufâ’iyye’den Fazlî Efendi merhûm için söylediğim târihtir.” (s. 230) ve “Mısrî Şeyhi Şemseddîn Efendi’nin bir medhiyesini tahmîs-i âcizânem.” (s. 541) başlıklarında olduğu gibi ben dilini kullanmış¹⁶ kimi zaman da “Bir gece ‘âlem-i menâmda sünûh etmekle kayd edildi.” (s. 465), “Bursa’da Mısrî Âsitanesi’nde sânih olmuştur.” (s. 135) ve “Bir gün Hazret-i Mısrî-i Niyâzî muhabbeti kalbimde galeyân etmekle söylenmiştir.” (s. 560) başlıklarındaki gibi aklına gelen şeyler için manzume kaleme aldığını ifade etmiştir.¹⁷

Hüseyin Vassâf, muhabbet beslediği isimleri zikrederken onlara karşı tutumunu da yansıtan başlıklar kaleme almıştır. “Ricâl-i Hamzaviyye’den pek sevdiğim Fâzıl ‘Ali Bey merhûm için” (s. 215), “Hulefâ-yı Mevleviyye’den e’azz-ı yârânım Mehmed Tâhir Bey Efendi’ye” (s. 158) ve “Taştekneler Şeyhi âh-ı fi’lâhım Kemâleddin Efendi için muhabbeten söylenmiştir.” (s. 438) örneklerinden hareketle arkadaş çevresi hakkında çıkarımlarda bulunabilmekteyiz. Buna göre Vassâf’ın, Mustafa Sâfi Efendi, Hazmî Efendi, Mehmed Şemseddîn Efendi, Behcet Dede, Hacı Mustafâ Sıdkı Efendi, Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi, Müstakîm-zâde, Şeyh Muhammed Mübarek es-Sultân Efendi ve Şuayb Şerefeddîn Efendi’ye muhabbet duyduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

Başlıklarda hayatından kesitleri okurla paylaşan Vassâf Efendi bu tutumuyla, biyografisine katkı sunan verileri de araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Bir gün Uşşâkî Dergâhı’ndayken Behcet Dede’nin kahve ikram ettiğini ve bu kahvenin pek güzel olduğunu bir mısra ile dile getirdiğini “Bir gün Âsitâne-i ‘Uşşâkiyye’de hâl-i istirâhatda idik. İhvânımızdan ve şu‘arâdan Behcet Dede kahve pişirdi. Bizlere tevzî’ etdi. Pek güzel pişirilen kahvenin husûle getirdiği te’sîr üzerine: ‘Behcet Dede’nin kahvesi bin cânâ bedeldir’ dedim. Hoşuna gitti. Ebyât-ı âtiyeyi irticâlen söyleyiverdi. Bir hâtıra olarak yazıyorum.” (s. 151) başlığından, Hüsameddin Efendi’nin kendisine yazılan fahriyeleri okuyup değerlendirmelerde bulunması üzerine Behcet Dede’nin de bir nazîre yazdığını “Bu fahriyeleri ‘azîz-i merhûm çok beğenmiş ve neş’e-i

¹⁶ Diğer örnekler için bk. (s. 55, 87, 224, 273, 313, 501, 531).

¹⁷ Diğer örnekler için bk. (s. 45, 135, 223, 272, 356, 417, 560, 568).

¹⁸ İlgili başlıklar için bk. (s. 57, 134, 175, 307, 310, 315, 353, 367, 393, 427, 428, 433, 525, 533, 567).

fakîrânemin tezâyüdüne du'a buyurmuşlardı. Şerî'atsız tarikat ehli geçinen bazı câhillere karşı 'Farz u sünnet yoludur meslekimiz bi'llâhi' diye başlayan kısmı her zamân okurlar bunu ihvânın evrâd gibi ezberlemesini isterlerdi. Hattâ bestelenmesi, dâ'imâ okunması temennisini izhâr ederlerdi. İhvânımızdan ve şu'arâdan Behçet Dede Efendi bundan dolayı güzel bir nazîre yazıp ahdetmişdir ki anın aynen buraya derci kadîr-şinâslık olur." (s. 174) başlığından öğreniyoruz.

Fevzî Efendi'nin bir sınavına yardım ettiğini ve onun namına bir şiir istinsah ettiğini başlıkta "Bu manzûme, Dâru'l-fünûn İlahiyat şu'besi talebesinden Feyzî Efendi nâmına söylenmiştir. İmtihânda Hazret-i Pîr İbrâhîm-i Gülşenî'yi yazmaya me'mûr olmuş. Fakîre mürâca'at etti. Sefîne-i Evliya nâm eserimden istinsâha müsâ'ade ettim. Mûmâ ileyhın tarîkına meylini tergîb için söylenmiştir. Feyzî yerine Vassâf da denilebilir. Zâda'llâhu feyzehu." (s. 269) şeklinde belirten Vassâf, Halil Fevzî ile görüşüğünü ve bir müddet sonra bir zât ile kendisine selam göndermesi üzerine 15 Kasım 1927 tarihinde bir manzume kaleme aldığını "Meşâyılı-zamândan Es'ad-ı Erbilî halifelerinden Düzce'de neşr-i feyz etmekte olan Şeyh Halil Fevzî Efendi ile görüşdüm. Meyânımızda haylî gâmez ve dakîk sohbetler oldu. Kendisi orada Câmi'-i Kebîr cuma vâ'izi idi. Ehl-i hâl bir zât gördüm. İstanbul'a 'avdetimde 'azîz yine fukarâyâ selâm gönderdi. Selâmı îsâl olundu. Cevâben şu manzûme zuhûr etdi. 20 Cumâ'de'l-'ulâ 1346/(15 Kasım 1927)." (s. 580) şeklindeki başlıkla okurun bilgisine sunmuştur.

Divan'a kaydettiği bilgilerden Mevlânâ, Salahaddin Uşşâkî, Osmân Şems ve Şeyh İzzî'nin kabirlerini ziyaret ettiğini¹⁹, 1906 senesinde de Ka'be'de bulunduğunu²⁰ öğrendiğimiz Hüseyin Vassâf, Halil Nihad Bey Efendi'nin evine gittiğinde ona hediye bir levha getirdiği bilgisini ise "Şu'arâ-yı zamândan Halil Nihad Bey Efendi'nin Dizdâriye'de inşâsına muvaffak olduğu hânesine ilk gidişimde hediyeten götürdüğüm bir levhanın arkasına yazmışdım. 'Andelîb-i bâğ-ı cânânım Nihât Bey Efendi'ye" (s. 546) şeklinde paylaşmıştır.

Vassâf Efendi, Su'ûdu'l-Mevlevî'nin *Divan*'ını tetkik ettiğini "Şu'arâdan ve hattâtından Su'ûdu'l-Mevlevî Bey kardeşimizin mütâla'a olunan Dîvân'ına yazdığım manzûmedir." (s. 95) başlığında, Osmân Şems Efendi'nin de mersiyesini mütalaa ettikten sonra bir manzume istinsah ettiğini "Hazret-i Hüseyin Efendimiz hakkında Osmân Şems Efendi'nin mersiye-i tavîlesi vardır. Anın mütâla'asıyla söylenmiştir." (s. 507) başlığında açıklamıştır. *Divan*'ın muhtelif yerlerinde sıklıkla ismini zikrettiği İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl ile 20 Ağustos 1927 tarihinde aralarında geçen ve müşterek bir gazelin yazılmasıyla nihâyete eren hadiseyi de ayrıntılı bir şekilde ilgili manzumenin başlangıcında tahkiye etmiştir (s. 557-558).

Bir gazeline nazire yazan Mehmed Şemseddîn Efendi'nin muhabbetine karşılık olarak ona ithafen bir manzume yazdığı (s. 378), Şeyh Muhammed Müştak Kemter Efendi'nin *Sefîne-i Evliyâ* hakkında takdir mahiyetindeki manzume yazmasına binaen kendisinin bir cevapname yazdığı (s. 535), Avnî Bey'in Es'ad Dede hakkında yazdığı bir yazıdan dolayı şükran mâhiyetinde bir manzume yazdığı (s. 213), Ahmed Remzi Dede Efendi'nin yazdığı bir eserde Hacı Seyyid Efendizâde Mehmed Gâlib Efendi'yle ilgili verilen bilgiler karşısında çok üzüldüğü ve bu sebeple bir teessüriye yazdığı (s. 274) ve Behçet Dede'yle Uşşâkî Dergâhı'nda yemek yerken aralarında

¹⁹ "Hazret-i Mevlânâ'ya hîn-i ziyâretde" (s. 362), "Hazret-i Salâhaddîn-i 'Uşşâkî'nin kabirini ziyâretde" (s. 44), "Şeyh 'Osmân Şems ve Şeyh 'İzzi -kaddese'llâhu esrârahumâ- hazerâtının kabirlerini musavver fotoğrafı üzerine söylenmiştir." (s. 506)

²⁰ "Huzûr-ı sa'âdet'de iken" (s. 325), "Huzûr-ı Sa'âdet-i Nebeviye'de iken (1323/1906)" (s. 312)

geçen muhabbet sebebiyle o günün hatırasına bir manzume yazdığı (s. 288) da *Divan*'da okurla paylaşılan otobiyografik kesitlerindedir.

4. Kişilik Yapısı ve Özellikleri

Vassâf Divanı'nda yer verilen şahısların kişilik, karakter ve ahlak bakımından değerlendirmelere tabi tutulduğu görülmektedir. Vassâf bu manzumelerde olumlu bir tutum sergilemiş, kötü, mizahi ya da olumsuz bir perspektiften şahıslara yönelik değerlendirme ve çıkarımlarda bulunmamıştır. Aşağıdaki beyitlerde Üsküdar Mevlevihânesi post-nişini Şeyh Ahmed Remzî'nin birçok yönden tasvir edildiği görülmektedir:

*Tarıkında yetişmiştir e'âzım feyz-i lutfuyla
Husûsan Şeyh Ahmed Remzî pür-şân geldi meydâna*

...

*Ona Kur'an-ı nâtik dense lâıyk cân-ı 'uşşâkdır
Rumûz-ı Mesnevî'den bahs eder te'sîr kılar cânâ*

*Edîb ü kâni vü hoş-sohbet u ehl-i muhabbetdir
Hakîki mürşid-i râh-ı tarikat oldu bir dâne*

*Verir ders-i ma'ârif tâlibe 'ilm-i tarikatden
Vücûd-ı mekremet-efzûdu zînet verdi devrâne (s. 371-372)*

Nefise Hanım'ın, Hz. Rabia'nın ahlakına ve Hz. Halime'nin terbiyesine sahip olduğu "Nefise Hanım'ın ârâm-gâhı iş bu makberdir / Edîbe-i Hâlîme hem Râbi'a-sîret idi hakka" (s. 57), Sünbül Hanım'ın iffetli ve salihâ olduğu "Pek affe hem de dervîşe kanâ'at hazînesi / Sâliha hem 'âbide ızhâr-ı burhân eyledi" (s. 423) beytiyle, Ümmü Gülsüm Hayriye Hanım'ın mizacında asalet olduğu "Vech-i tâbında anın nûr-ı necâbet rû-nümâ" (s. 48) mısrasıyla tasvir edilmiştir. Şeyh Ahmed Ferîd Efendi'nin tatlı sözlü, temiz kişilikli ve sevimli olduğu "Tatlı sözlü pâk özlü pek sevimli bir edîb / Genç iken terk-i sivâ etmiş idi Ahmed Ferîd" (s. 96) beytiyle, Hacı Hâlid Bey'in kerem sahibi aziz bir kişi olduğu "Kerîmü't-tab' idi el-hâc Muhammed Hâlid-i hoş-hâl/ Mükerrerrem şeyh-i dil-âgâh dahîl-i bâb-ı Rahmân'dır" (s. 140) beytiyle, Halil Fevzî Efendi'nin kerem sahibi olduğu "Verir her yevm-i cum'a halka ders-i ma'rifet ez-cân/ Lisânı Hak lisânı bir kerîmü't-tâb' insândır" (s. 580) beytiyle, Şeyh Muhammed Hilmi Efendi'nin temiz ahlaklı olduğu "Muhammed Hilmî-i 'ârif ki şeyh-i pâk-tînetdir / Hemân bu hânkâh-ı feyzde hak-gû idi bi'llâh" (s. 352) beytiyle ve Hasan Hayri Efendi'nin edip, kanaatkâr ve kerem sahibi bir mürşid olduğu da "Edîb u kâni vü hoş-gû mükerrerrem mürşid-i âlî / Hakikat 'âleminde mutlakâ sâhib-zamân oldu" (s. 421) beytiyle anlatılmıştır.

Dünya hayatına râğbeti olmayan bir kişiliğe sahip olduğu vurgulanan Seyyid Ahmed Tefvîk'in yumuşak huylu ve güzel ahlaklı olduğu,

*Sâhib-i sıdk u safâ Hazret-i Ahmed Tefvîk
Menba'-ı hilm ü hayâ Hazret-i Ahmed Tefvîk*

*Râğbet etmez idi hiç debdebe-i dünyâya
Târik-i cümle sivâ Hazret-i Ahmed Tefvîk (s. 205-206)*

beyitleriyle ifade edilmiştir. *Divan* içerisindeki pek çok manzumede ismi zikredilen Mustafa Sâfi de aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere olumlu manadaki pek çok sıfatın kullanılmasıyla tasvir edilmiştir:

*‘İlm ü ‘irfân sâhibi gayet beşûşü’l-vech idi
İsr-i pâk-i evliyâu’llâha etdi iktizâ*

*Hüsn-i sîret hem fazîlet sâhibi bir zât idi
Pek kanâ‘at-kâr idi az şeyle kıldı iktifâ*

*Şöhret ü şândan be-gâyet müctenib bir merd idi
İnzivâyı pek severdi şeyh-i sâhib-ihitfâ (s. 45)*

Hüseyin Vassâf, kaleme aldığı manzume başlıklarından sadece birinde kişi tasviri yapmıştır. İlgili başlıkta yer alan “Kâmil Bey... pek fâzıl, edîb, halûk bir zât idi...” (s. 530) şeklindeki ifadeler tezkire geleneğinde yer alan bol sıfat kullanım geleneğini çağrıştırmaktadır.

5. Eseri ve Sanatı Bakımından Biyografi Sahipleri

Hüseyin Vassâf, edip ve şairlerin eserleri hakkında bilgiler vermiştir. Kimi zaman sadece yazar ve şairlerin eserleri olduğunu zikretmiş kimi zaman da eserlerin türüne, şekline ve muhtevasına yönelik bilgiler sunmuştur. Yazar ve şairleri çeşitli yönlerden methederek, onların sanatlarını yüceltmıştır. Cabbârzâde Ârif’in iyi bir edip olduğunu “Ey harîm-i harem-i sırr-ı Hudâ Ârif Bey / Vey edîb-i edebistân-ı vefâ Ârif Bey” (s. 216) beytiyle, onun yazdığı şerhe dair bilgileri de “Buna dense be-câdır mağz-ı Kur’ân Hazret-i Ârif / Mükemmel bir eserdir şârihi şâyân-ı tahsindir” ve “Ne ‘âlî bir kitâb-ı müstetâb te’lîf buyurmuşsun/ Künûz-ı remz-i ‘aşkın bâbına miftâh-ı zerrindir” (s. 121) beyitleriyle anlatmıştır.

“Ledünnî ‘ilmine mazhar bütün âsârî şâhiddir / Şi’irde bülbül-i ‘aşkıdır esîr-i zülf-i cânândır” (s. 135) beytiyle Muhammed Şemsî-i Mısrî’nin eserlerinin onun âlim oluşunun delili olduğu anlatılırken, Mehmed Tâhir’in şair ve nâsir olduğu “Nazmında vü nesrinde fesâhat vardır / Ey bülbül-i gül-zâr-ı safâ Hazret-i Tâhir” (s. 158) ve “Nûr-ı ‘aynım Tâhir’im gencine-i ‘irfânsın / Bülbül-i hoş-gûy-ı cânân şâ’ir-i devrânsın” (s. 217) beyitleriyle ifade edilmiştir.

İbnü’l-emîn Mahmûd Kemâl’e karşı büyük bir muhabbet beslediğini defaten dile getiren Hüseyin Vassâf, aşağıdaki beyitlerde onun sanatına dair bilgiler dercetmiştir:

*Edîb-i muhterem Mahmûd Kemâl Bey
Seni sevdik sana şükrâna geldik (s. 223)*

*‘Âşık-ı fahr-i cihânsın Hazret-i Mahmûd Kemâl
Şâ’ir-i hikmet-beyânsın Hazret-i Mahmûd Kemâl (s. 228)*

*Sözlerin hakdır hakikatdır riyâdan pek ba’îd
Bir edîb-i nüktedânsın Hazret-i Mahmûd Kemâl (s. 228)*

*Nâşir-i feyz-i edeb ehline burhândır bu
Tâlib-i ma’rifete mekteb-i ‘irfândır bu (s. 313)*

Mehmed Besîm'in şairliği "Benim şî'r ü tasavvufda kerîmü'l-fitratım oldun / Harîm-i kalbime zînet-fezâ üstâd-ı zî-şânım" (s. 271) beytiyle, Üsküdarlı Tal'at Beyle Remzi Dede'nin şairliği "'Âşıkâne nağmeler 'uşşâkı teshîr eyledi / Kıymeti takdîre yâr olsun vefâ-yı Üsküdar" (s. 502) beytiyle ve Hüseyin Fahreddîn'in şairliği de "Nâzım-ı muhteremi şeyh Hüseyin Fahreddîn / Mevlevî gül-şenine bülbül-i şeydâ-yı nevîn" (s. 533-534) beytiyle dile getirilmiştir.

Vassâf Efendi, Mevlevî Osman Dede'nin Mi'râciye adlı bir manzume kaleme aldığını "Nâzım-ı manzûme-i Mi'râciye Osmân Dede / Eylemiş vakf-ı vücûd medh-i Cenâb-ı Ahmed'e" (s. 361) beytiyle, Müstakîm-zâde Süleymân Sadeddin'in ebced hesabını kullanmada üstad olduğunu "Görüp âsârını hayretde kaldım doğrusu böyle / Hesâb-ı ebcedin dânası oldun Müstakîmzâde" (s. 379) beytiyle, Hüdâî'nin tasavvuf ilmiyle alakalı çok sayıda eser telif ettiğini "Tasavvuf 'âleminde mest eder insânî âsârı / Ma'ârif gül-şeninde bülbül-i hoş-gû-yı 'irfândır" (s. 160) beytiyle, Rûh-ı Beyân isimli bir eser yazan Bursevî'nin hem âlimlerin hem de şairlerin önde geleni olduğunu "Fuzalâya 'ulemâya şu'arâya ser-tâc / Sâhib-i Rûh-ı Beyân Hazret-i Şeyh Hakkı'dır" (s. 114) beytiyle, Şeyh Fazlî Efendi-zâde Şeyh Muhammed'in ârifâne ve âşıkâne bir eser yazdığını da "Be-hakkı 'ârifâne 'âşıkâne bir eser yazmış / Ona ibzâli-i eltâf buyurmuş Hazret-i Yezdân" (s. 289) beytiyle açıklamıştır.

Dârü'l-fünûn müderrislerinden olup ilm-i tasavvuf hakkında tettebbuâtıyla meşhûr Mehmed Ali Aynî'nin çok sayıda eser telif ettiğini de "Hayli âsâr ile meşhûr oldun / Vâkîf-ı çün ü çerisin 'Aynî" (s. 448) beyti ve "Bana zulmetde küdüretde hayât hâsıldır âsârın / Meded-kârım beni kurtarmaya nâ'ildir âsârın / Hakâyık 'ilmini câmi' olup kâmilidir âsârın / Tahiyeye-bahş-ı âmâl olmağı hâmilidir âsârın / Ziyâ-yı ma'nevîdir her biri bir vech-i müstahsen" (s. 572) kıtasıyla vurgulamıştır.

Âbidin Paşa'nın *Mesnevî*'ye güzel bir şerh yazdığını,

Şârih-i Mesnevî-i Mevlânâ
Ser-firâz-ı e'âzım-ı hükemâ
Mahzen-i 'ilm ü fazl-ı bî-hemtâ
Hazret-i Zeyne'l-Âbidîn Pâşâ

Yazdı şerh-i belîği rikkatle
İhtitâma erince himmetle
Zevk-yâb oldu bir beşâretle
Hazret-i Zeyne'l-Âbidîn Pâşâ (s. 53)

kıtalarıyla dile getiren Vassâf Efendi, Abdullatîf Gazzî-i Mısrî'nin pek çok eser kaleme aldığını ve Kur'an'dan bölümler tefsir ettiğini de aşağıdaki beyitlerle ifade etmiştir:

Hazret-i 'Abdullatîf'dir şârih-i Ümmü'l-Kitâb
Mazhar-ı sırr-ı velâyet olduğu bî-irtiyâb
Menba'-ı 'ilm ü hikemdir bunca âsârı delîl
Gâfil olma bir oku âsârını ol hisse-yâb (s. 65)

Muhammediye sâhibi Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin Gelibolu'da bulunan türbesini ziyareti sırasında kaleme aldığı manzumede onun şairliği ve eserlerine dair değerlendirmelerini

*Kitâb-ı müstetâbındır hakikat bahrinin dürrü
Bulunmaz 'âlim-i zâhir kıymet Yazıcızâde
Şerî'atden tarikatden hakikatden dakâyıkdan
Güzlerce eylemişsin serd-i hikmet Yazıcızâde
Eyâdî-i muhabbetde eser te'lîf-i mergûbun
Gece gündüz okur 'uşşâk-ı ümmet Yazıcızâde (s. 356-357)*

beyitleriyle ifade eden Hüseyin Vassâf, aşağıdaki beyitlerde ise Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur:

*Mesnevî'si nice esrâr u nikâta menşe
Bülbül-i bâğ-ı cinân Hazret-i Mevlânâ'dır (s. 106)
Kitâb-ı Mesnevî'si mağz-ı Kur'an menba'-ı esrâr
Ma'ârif kenzine rehber Celâleddîn-i Rûmî'dir
Ne 'âlî bir kitâb-ı hikmet-âmûz-ı edebdir o
'Uluvv-i rütbesi ebher Celâleddîn-i Rûmî'dir (s. 107-108)
Su'ûdu'l-Mevlevî'nin şairliği ve Divan'ı hakkında,
Gül-zâr-ı Mevlevî'de bir gül-i hoş-bûsun ey Su'ûd
Sen 'aşk mazharısın şa'îr-i hoş-gûsun ey Su'ûd
Eş'âr-ı 'ârifânen eyle rû-nümâ ki sen
Ez-cân 'âşık-ı şeydâ-yı Hû'sun ey Su'ûd
Teshîr eder insânı ol 'âşıkâne sözlerin
Zerrât-ı kâ'inâtda neş'e ile Hak-cûsun ey Su'ûd (s. 95)*

beyitleriyle betimlemelerde bulunan Vassâf Efendi, Şeyh Kirâmeddîn Efendi'nin *Şemsü's-Sabûhî fi Menâkıbî'n-Nasûhî* isimli eseri ile Mehmed Es'adü'l-Mevlevî'nin *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'ne takrîz sûretinde aşağıdaki beyitleri kaleme almıştır:

*Yegâne menfa'at-bahşâ eser Şemsü's-Sabûhî'dir
Hakikat 'ilminin tefsîridir temsîl-i rûhîdir
Kirâmeddîn Efendi bezl-i himmet eyleyip yazmış
Anın mevzû'u mir'at-ı mücellâ-yı Nâsûhî'dir
Muhîbb-i kemteri Vassâf'ına ilhâm-ı Hak oldu
Kitâb-ı Sırr-ı Vahdet metninin şerhü's-şürûhudur (s. 130)
Şârih-i 'âlîsi memdûhu's-şiyem Es'ad Dede
Matlab-ı ehl-i basîretidir bu Şerh-i Mesnevî
Kenz-i 'irfân-ı nübüvvetden çıkarmış cevheri
Zînet-i bâğ-ı hüviyyetdir bu Şerh-i Mesnevî (s. 409)*

Kendi yazdığı eserler hakkında da birtakım bilgiler paylaşan Vassâf Efendi Hz. Peygamber'in şefaatine nail olabilmek arzusuyla 1322 / 1904 tarihinde *Mevlid Şerhi* kaleme aldığını

*İşte bu Şerh'i yazdım anınçün
Oldum muvaffak ikmâle pür-sûd*

*Yazdı mücevher târihi Vassâf
"Erdi hitâma bu Şerh-i Mevlûd" (s. 87-88)*

beyitleriyle dile getirirken, beş ciltlik *Sefîne-i Evliyâ'yı* 1343/1925 yılında tamamladığını

*Çıkıp isnâ-aşar târihi şöyle eyitdiler tebyîn
Sana ikrâm-ı Hak'dır "himmet-i Şeyh" bilmiş ol Vassâf" (s. 504)*

beytiyle bildirmiştir. Hüseyin Vassâf, "Zât-ı û bahrest eşya cümleten emvâc-ı üst' Bu mısra Hazret-i Pîr Hüsâmeddîn-i 'Uşşâkî'nindir..." (s. 75), "Mahfî mahlaslı bir zâtın 'Âlem-i hestûde her rûhun gıdâsı başkadır' diye başlayan bir nutku..." (s. 584), "Hazret-i Sezâ'î-yi Gülşenî Efendimizin 'Yâ Rab reh-i maksûdumu pâyâna yetişdir' nutkuna..." (s. 154), "Mevlevî Mehmed Tâhir Beyefendi kardeşimin şu 'arâ-yı mütemeyyizeden Muhyiddîn Râ'if Beyefendi'nin bir gazeline nazîresi vardır: 'Bir dem olmuş ki bahtiyar imişim/ Nâ'il-i nazra-i nigâr imişim' diye başlar..." (s. 272) ve "Mehmet Ali Aynî Bey'in, Hazret-i Hüdâ'î'nin 'Ezelden aşk ile biz yana geldik /Hakikat şem'ine pervâne geldik' gazelinin..." (s. 222) başlıklarında görüldüğü üzere şairlere ait mısralara yer vermiştir.

"Bu bir terbî' dir aslı merhûm Ahmed Sâfi Bey'indir" (s. 332), "Hazret-i Pîr-i Sâni Hasan Sezâ'î-i Gülşenî kuddise sırruhûnun bir nutkunu tahmîsim" (s. 78), "İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl Bey Efendi'nin bir na'tının beş beytini teşbî" (s. 219) ve "Mehmed Es'adü'l-Mevlevî'nin Mesnevî-i Şerîf Şerhi'ne takrîz sûretinde yazılmışdır" (s. 409) başlıklarında görüldüğü üzere farklı nazım şekillerinde manzumeler kaleme aldığını açıkça ifade eden Hüseyin Vassâf, Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî, Mehmed Şemseddin Efendi, Dede Ömer Rûşenî, Hüdâî, Niyâzî Mısırî, Osmân Şems, Mevlânâ, Hasan Sezaî-i Gülşenî, Salahî-i Uşşâkî, İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, Mehmed Ali Aynî, Bursalı İsmail Hakkı, Abdulahad Nûrî, Avnî Bey, Esad Dede, Cabbârzâde Ârif Bey ve Sünbül Sinan'ın şiirlerine atıfta bulunmuştur.²¹

Hüseyin Vassâf "116'ncı sahîfede Hazret-i Hüdâî Efendimizin nutkuna nazîre olarak söylediğim manzûmeyi Bursa'da Mısırî Şeyhi Mehmed Şemseddîn Efendi tahmîs buyurmuşdur" (s. 582) ve "Şeyh Muhammed Müştâk Kemter Efendi Sefîne-i Evliyâ nam eser-i acizî hakkında bir manzûme-i takdîriyye yazmış yollamış olduğundan ma'rız-ı şükran'da yazdığım cevâbnâmedir." (s. 535) başlıklarında görüleceği üzere bir manzûmeye yazılan diğer manzumelerden de bahsetmiş; "Bursa'da Mısırî Âsitânesi Şeyhi Mehmed Şemseddîn Efendi Hazretleriyle müştereken söylenmiştir." (s. 156), "Keçeciler'de tarîk-ı 'Uşşâkiyye'den Şeyh Bedreddîn Dergâhı'na seccâde-nişîn olan Şeyh Muhammed Hazmî Efendi ve dergâh-ı mezkûr için ihvânımızdan Behçet Dede ile müştereken söylenmiştir..." (s. 375) ve "Müşarünileyh Şemsî Efendi ile kendi nâmıma müştereken söylediğim diğer medhiye-i müzeyyele." (s. 556) başlıklarıyla da müşterek manzumelere dikkatleri çekmiştir.

²¹ bk. (s. 75, 78, 87, 121, 155, 183, 213, 264, 336, 378, 386, 390, 440, 441, 507, 542, 572, 576, 578)

“İhvân-ı tarikatden ve şu‘arâdan Behçet Dede’ye” (s. 429), “Şâ‘ir-i meşhûr Üsküdarlı Tal‘at Bey’le Remzi Dede Efendi hakkında” (s. 502), “Şu‘arâ-yı zamândan Halil Nihad Bey Efendi’ye” (s. 546) ve “Üdebâ ve şu‘arâdan ve ‘urefâdan üstâd-ı ekremim Mehmed Besim Beyefendi’ye...” (s. 271) şeklindeki ifadelerle kişilerin şair olduklarını belirten Vassâf, “Eyüp’de Bahâriye Mevlevîhânesi Şeyhi Hüseyin Fahreddîn merhûmu pek severdim. Bir gün Menâkıb-ı Mevlânâ diye yazdığı bir eseri gösterdiler...” (s. 533), “Mi‘raciye sahibi meşhûr Mevlevî Osmân Dede Hazretlerine” (s. 361), “Üsküdar’da Nasûhî Âsitânesi Şeyhi Kirâmeddîn Efendi’nin Şemsü’s-Sabûhî fi Menâkıb-ı n-Nasûhî nâm eserine...” (s. 130), “Muhammediye sâhibi Yazıcızâde Muhammed Efendi’nin...” (s. 356), “Şârih-i Mesnevi ‘Âbidin Paşa merhûma” (s. 53), “Şu‘arâdan ve hattâtinden Su‘ûdu’l-Mevlevî Bey kardeşimizin mütâla‘a olunan Dîvân’ına...” (s. 95), “Şu‘arâ-yı mutasavvifeden ve ricâl-i Rüsûmiyye’den Mehmed Besim Bey’in otuz beş sene evvel Mekteb Risâlesi’yle neşr olunan bir na‘t-ı şerîfinin...” (s. 552) ve “Üsküdar Mevlevî Şeyhi Ahmed Remzî Dede Efendi, Kayseri ‘urefâ ve şu‘arâsının tercüme-i hâlini hâvi bir eser yazmakda olup Hacı Seyyid Efendizâde Mehmed Gâlib Efendi için yazdığı tercüme-i hâli ve eş‘ârî ‘âcizlerine göndermiş idi...” (s. 274) başlıklarında olduğu gibi kişilerin eserlerine dair bilgiler de vermiştir.

Hüseyin Vassâf’ın kaleme aldığı takrizler²² de dikkatleri çekmektedir. “‘Urefâ-yı Şa‘bâniyye’den merhûm Cabbâr-zâde Ârif Bey’in Hazret-i Sünbül’ün nutk-ı şerîfine yazdığı şerhe takrîz makâmında söylenmiştir.” (s. 121), “Üsküdar’da Nasûhî Âsitânesi Şeyhi Kirâmeddîn Efendi’nin Şemsü’s-Sabûhî fi Menâkıb-ı n-Nasûhî nâm eserine takrîz sûretinde yazılmıştır.” (s. 130) ve “Mehmed Es‘adü’l-Mevlevî’nin Mesnevi-i Şerîf Şerhi’ne takrîz sûretinde yazılmıştır.” (s. 409) başlıklarından onun farklı muhtevalardaki eserlere manzum takrizler yazdığı anlaşılmaktadır.

Divan şiiri geleneğinde bir şairin başka şairlere ait şiirleri kendi divanına eklemesi alışlagelmiş bir durum değildir. *Vassâf Divanı*’nda ise başka şairlere ait manzumelere yer verildiği görülmektedir. “İhvânımızdan ve şu‘arâdan Behçet Dede Efendi bundan dolayı güzel bir nazîre yazıp ‘ahdetmiştir ki anın ‘aynen buraya derci kadîr-şinâslık olur” (s. 174) ve “Bâlâda ismi geçen Behçet Dede Efendi buna nazîre olarak manzûme-i atfîyi inşâd u ihdâ eylemiştir. Bir hâtıra olarak derc ediyorum.” (s. 252) şeklindeki iki başlıktan hareketle Hüseyin Vassâf’ın bir hatıra veya bir kadirşinaslık olarak muhabbet duyduğu isimlerin şiirlerine yer verdiği çıkarımında bulunmak mümkündür. Bu manzumelerin nazire, tahmis, taştir ve tanzir nazım şekilleriyle yazılmış olması dikkatleri çekmektedir. Âsaf Hâletî, Şemsî-i Mısırî Efendi, Ahmed Remzî Efendi, Mehmed Şemseddîn Efendi, Şeyh Şerîf-i Gülşenî ve Mehmed Besim’in birer naziresine yer verilmiştir. Behçet Dede ve Tâhirü’l-Mevlevî’nin ise ikişer naziresi bulunmaktadır.²³ Şeyh Muhammed Hazmî Efendi, Tâhirü’l-Mevlevî ve Ahmed Sâfi Bey’in birer, Mehmed Besim Beyefendi’nin 2, Mehmed Şemseddin Efendi’nin ise 6 tahmisi alıntılanmıştır.²⁴ Ahmed Remzî Efendi’nin 2 ve Mehmed Şemseddin Efendi’nin 1 taştiri ile yine Mehmed Şemseddin Efendi’nin bir tanziri de *Divan*’da yerini almıştır.²⁵

²² Takriz genellikle müellifin ricası üzerine dönemin önde gelen âlim ve edipleri tarafından bir eser için yazılan, eser ve yazar hakkındaki övücü takdim yazısıdır (Uzun ve Arslan, 2010, s. 472).

²³ bk. (s. 348, 559, 571, 604, 605, 607, 609).

²⁴ bk. (s. 227, 238, 257, 296, 340, 349, 404, 540, 544, 547, 554).

²⁵ bk. (s. 545, 573, 608).

6. Şefaât, Meded, İhsan ve Himmet Umulan Biyografi Sahipleri

Hüseyin Vassâf zikrettiği isimlerden şefaât, meded, ihsan veya himmet istediğini açıkça ifade etmiştir. Bu istek her ne kadar doğrudan biyografik bilgi içermese de aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere zikredilen kişilerin tasavvuf literatüründeki konumlarına işaret ettiği için dolaylı olarak biyografilerine veri teşkil etmektedir. Bu isimler arasında Salahaddîn Uşşâki, Niyâzî Mısırî, Üftâde, Geylânî, Salâhî Şeyh Sâfi, Hz. Hâlid, Abdurrahman Nureddin-i Câmî, Hz. Hatice, Sezâî Gülşenî, Şeyh Şuayb Şerefeddin Gülşenî ve Şemseddin Efendi yer almaktadır.

Meded kıl pîr-i dest-gîrim Salâhî
Garîbin kemterin Vassâf'a câna (s. 44)

Vücûd-ı ekremin el-Hak bize Hak'dan 'inâyetdir
Bize elbette eylersin şefâ'at Hazret-i Hâlid (s. 90)

Âmân yâ Hazret-i Mısırî meded yâ Hazret-i Mısırî
Kerem yâ Hazret-i Mısırî seni sevmek bana şândır (s. 135)

Zâhirde vü bâtında şefâ'at eyler
Tâlibler için 'âdet-i 'Abdülkâdir (s. 159)

7. Silsilenâmeler

Tarikatta, sanatta, çeşitli ilim ve meslek gruplarında icazet vasıtasıyla aktarılan silsileyi meydana getiren isimlerin sıralandığı, bazen de hâl tercümelere ve hilyelerinin eklendiği manzum veya mensur eserler (Tüfekçi, 2022, s. 124) şeklinde tanımlanan silsilenâmeler, muhtevalarından hareketle biyografik eserler içerisinde zikredilen bir türdür. Gerek edebiyat gerek tarih gerekse tasavvuf ilmine kaynaklık eden silsilenâmeler, biyografik metinlerin inşasında başvurulan kaynaklar arasındadır. *Vassâf Divanı*'nda *Silsile-nâme-i Gülşenî*, *Silsile-nâme-i 'Uşşâki* ve *Silsile-i Manzûme-i Sünbûliyye* olmak üzere üç silsilenâme bulunmaktadır. Hüseyin Vassâf bu manzumelerde "Mükerrermdir mufahhamdır edîb-i nükte-pîrâdır / Beşûşdur hem halûkdur hâsılı bir mürşid-i â'lâ" (s. 51) beytinde görüleceği üzere kimi zaman şahısların ahlaki, fiziki ve kişisel özelliklerine dair bilgiler vermiş kimi zaman "Anın şeyhi idi gerçi 'Alî-nâm zât-ı dil-âgâh / Ki Mollâ 'Aşkî dergâhında oldu post-pirâ" (s. 52) beytinde olduğu gibi şahısların görev yerleri hakkında bilgiler vermiş kimi zaman da "Tulû' etmiş kemâl-i 'aşk ile burc-ı Buhâra'dan / Kulûb-ı ehl-i hâl müstağrak-ı envâr-ı rahşândır" (s. 122) beytindeki gibi kişinin doğum yeri bilgisini paylaşmıştır.²⁶

²⁶ *Divan*'da yer alan silsilenâmeler için bk. (s. 51-52, 122-125 ve 280-282).

8. Sonuç

Biyografi perspektifinden *Vassâf Divanı* tetkik edildiğinde manzumelerin pek çoğunda kişilerin doğum ve ölüm tarihlerinin, defnedildikleri mekânların, akrabaları ve sevdiklerinin isimlerinin, bazı görevlere atanmalarının ya da bazı görevlerden emekli oluşlarının, inanç dünyalarının ve yaptıkları / yaptırdıkları faaliyetler gibi muhtelif biyografik bilgilerin paylaşıldığı görülmektedir. Tespit edilen veriler ışığında *Vassâf Divanı*'nın, tabakat geleneğinin süreç içerisindeki değişiminin bir neticesi olarak ortaya çıkan terâcim-i ahvâl literatürüne veri kaynağı olduğu anlaşılmıştır. Biyografik bilgi paylaşımının divanın geneline yayıldığı ve klasik divan geleneğine kıyasla çok fazla biyografik bilgiyi ihtiva ettiği görülmektedir. Kişilerin hayatlarından kesitlerin de okurla paylaşıldığı manzumeler *Vassâf Divanı*'nı, manzum tahkiye türünün bir örneği görünümüne büründürmektedir. Otobiyografik pek çok verinin izini sürebildiğimiz şiirlerden hareketle Hüseyin Vassâf'ın serencâmına da tanık olduğumuz bu eserin, muhteva ve barındırdığı biyografik bilgi yönünden bir divan olmanın çok ötesinde manzum bir biyografik eser hüviyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Abdurrezâk Efendi, Abdülhalîm Efendi, Abdülatîf Gazzî-i Mısrî, Âbidin Paşa, Ahmed Cevâd, Ahmed Ferîd Efendi, Ahmed Muhtâr Efendi, Ahmed Müsellem Efendi, Ahmed Rifâî, Ali Behçet Efendi, Arabzâde Mahmûd Efendi, Avnî Bey, Bedreddîn-i Simavnevî, Bursalı İsmail Hakkı, Cabbârzâde Ârif, Celâl Bey, Elif Efendi, Emîn Paşa, Fâtıma Hâlide Hanım, Fâtıma Muhsine Hanım, Fâtıma Zehrâ Hanım (Fazlî Efendi'nin eşi), Fatıma Zehrâ Hanım (Ali Behçet Efendi'nin eşi), Fâzıl Ali Bey, Fazlî Efendi, Gazzî-zâde Abdullatîf Efendi, Gülüm-hân Hanım, Hacı Ahmed Şükrü Efendi, Hacı Hâfız Mustafa Nûri Efendi, Hacı Hâlid Bey, Hacı Kâmil Efendi, Hacı Mustafa Sıdkî Efendi, Hâfız Mustafâ Efendi, Hasan Hayri Efendi, Hazret-i Eyyûb el-Ensârî, Hazret-i Şa'bân-ı Velî, Himmət Efendi, Hüdâî, Hüsâmeddîn, Hüseyin Fahreddîn, İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, İsmâil Sirâceddîn-i Şirvânî, Kâmil Bey, Kazasker Süleyman Sırrî Efendi, Kirâmeddîn Efendi, Mehmed Ali Aynî Efendi, Mehmed Besîm, Mehmed Es'adü'l-Mevlevî, Mehmed Nûri Efendi, Mehmed Tâhir, Mevlânâ, Mevlevî Osman Dede, Muhammed Cevdet, Muhammed Elif Efendi, Muhammed Emin Tefvîkî Efendi, Muhammed Hazmî Efendi, Muhammed Hilmi Efendi, Muhammed Mecdî, Muhammed Şemsî-i Mısrî, Mustafâ Sâfi Efendi, Mustafâ Şevkî Efendi, Müstakîm-zâde Süleymân Sadeddin Efendi, Nebîye Hanım, Nefîse Hanım, Niyâzî Mısrî, Osmân Şems Efendi, Remzi Dede Efendi, Sarâc İshâk Efendi, Sekbânbaşı Yâkub Ağa, Seyyid Ahmed Tefvîk Bey, Seyyid Kirâmeddîn Efendi, Seyyid Nizâm, Seyyid Usûl, Sunullâh-ı Gaybî, Suûdu'l-Mevlevî, Sünbül Hanım, Sünbül Sinân, Şeyh Abdullah Efendi, Şeyh Ahmed Remzi, Şeyh Ekrem Efendi, Şeyh Fahreddîn Himmêtî, Şeyh Fahrî Efendi, Şeyh Hakkı, Şeyh Halîm, Şeyh Merkez, Şeyh Muhammed Efendi, Şeyh Muhammed Hazmî Efendi, Şeyh Muhammed Mübârek es-Sultân Efendi, Şeyh Tal'at-ı Gülşenî, Şuayb Şerefeddîn-i Gülşenî, Ümmî Sinân, Ümmü Gülsüm Hayriye Hanım, Veysî Efendi, Yazıcızâde Muhammed, Yûnus Bahrî Efendi ve Ziyâ Efendi olmak üzere Hüseyin Vassâf'ın tanıdığı, muhabbet beslediği veya bir şekilde irtibatla bulunduğu 97 kişi hakkında doğrudan ya da dolaylı olarak biyografik bilgi paylaşıldığı görülmektedir.

Vassâf Divanı, hem şairin kendisinin hem de eserinde zikrettiği ve büyük bir muhabbet duyduğu anlaşılan kişilerin hayat hikâyelerinin kurgulanmasında doğrudan ya da dolaylı olarak kaynaklık etmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Biyografik bilgi içermekle birlikte Abdulahad Nûrî, Ahmed Remzî Efendi, Ahmed Sâfi Bey, Âsaf Hâletî, Avnî Bey, Behçet Dede,

Bursalı İsmail Hakkı, Cabbârzâde Ârif Bey, Dede Ömer Rûşenî, Esad Dede, Hasan Sezaî-i Gülşenî, Hüdâî, İbnü’I-Emîn Mahmûd Kemâl, Mehmed Ali Aynî, Mehmed Besîm, Mehmed Şemseddîn Efendi, Mevlânâ, Niyâzî Mısırî, Osmân Şems, Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî, Salahî-i Uşşâkî, Sünbül Sinan, Şemsî-i Mısırî Efendi, Şeyh Muhammed Hazmî Efendi, Şeyh Şerîf-i Gülşenî ve Tâhirü’l-Mevlevî’ye ait farklı nazım şekillerindeki manzumelere yer verilmesi divanın antoloji olarak okunmasını da mümkün kılmaktadır. *Vassâf Divanı*’nın farklı perspektiflerden tetkik edilmesine imkân veren bu husus, onun edebiyat tarihine çeşitli cihetlerden veri sağladığına ve edebiyat tarihinde önemli bir boşluğu doldurduğuna işaret etmektedir.

Her ne kadar divan geleneğinde pek örneğine rastlanmasa da manzumelerden önce başlık mahiyetinde açıklama ve hitaplarda bulunan Hüseyin Vassâf Efendi, bu kısımlarda da muhtelif biyografik bilgileri okurun bilgisine sunmuştur. Daha çok tarikat önderleri, şeyhler, âlimler ve edipler hakkında biyografik bilgiler veren Vassâf’ın, Nakşî, Celvetî, Mevlevî, Mısırî, Kâdirî, Bayrâmî, Sünbülî, Uşşâkî, Hâlidî, Rufâî, Hamzavî ve Şabânî tarikatlarına mensup kişilerin - bilhassa tarikat mensubu sufi şairlerin- hayatlarına dair bilgiler kaleme alması onun tasavvufî perspektiften mutasavvıflar dünyasına hâkimiyetini göstermektedir ki bunda şahsî yaşantısının ve kaleme aldığı *Sefîne-i Evliyâ*’nın da etkisi söz konusudur. Bu yönüyle *Vassâf Divanı*, tasavvuf tarihi çalışmaları için de önemli bir kaynaktır.

504 manzume ihtiva eden *Vassâf Divanı*’nda, 125 manzumede biyografik bilgi bulunduğu tespit edilmiştir. Tezkire geleneğinde yer alan bol sıfat kullanım geleneğini çağrıştıran bir üslupla kişi tahlilleri yapan Hüseyin Vassâf’ın, kötü sıfat kullanmadığı ve olumsuz değerlendirmelerde bulunmadığı müşahede edilmiştir. Yazar ve şairlerin eserlerinin isimlerini zikredip bu eserlerin türüne, şekline ve muhtevasına yönelik bilgiler sunan Vassâf Efendi, onların sanatlarına dair değerlendirmelerde bulunarak da edebiyat tarihine katkı sağlamıştır.

Beyanlar

Telif Hakkı Beyanı: CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destekleyen Kuruluşlar: Çalışmada destekleyen kuruluş bulunmamaktadır.

Etik Onay ve Katılımcı Onayı: Çalışma etik onay ve katılımcı onayı gerektirmemektedir.

İntihal Beyanı: Bu makale intihal programıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

YZ Araçlarının Kullanımı: Yazar, bu makalenin oluşturulmasında Yapay Zekâ (YZ) araçlarını kullanmadığını beyan etmektedir.

Kaynaklar

- Akkuş, M. (2011). XX. asırda hazırlanmış bir sûfiler biyografisi Sefine-i Evliyâ ve kültür tarihimizdeki yeri. Filiz Kılıç (Ed.), *Prof. Dr. Mustafa İsen adına uluslararası klasik Türk edebiyatında biyografi sempozyum bildirileri* (s. 3-14). Atatürk Kültür Merkezi.
- Akyıldız, A. (2017). İnsanı yazmak: 19. yüzyıl Osmanlı biyografi yazıcılığı ve problemleri üzerine bir değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları*, 50(50), 219-242. <https://doi.org/10.18589/oa.591635>
- Hüseyin Vassâf (2012). *Divan*. Mustafa Tatcı & Mehmet Akkuş & İsmail Kasap (Haz.). Kırkambar.
- Hüseyin Vassâf (2015). *Sefine-i Evliya*. Mehmet Akkuş & Ali Yılmaz (Haz.). Kitabevi.
- İnal, İ. M. K. (2013). *Son asır Türk şairleri*. M. Ayşegül Çelepoğlu (Haz.). Atatürk Kültür Merkezi.
- Kurnaz, C. & Tatcı, M. (1999). Hüseyin Vassaf. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19, 18-19. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-vassaf>
- Öner, H. (2022). Biyografik romanda kurgu. Mehmet Şahin Yavuzer & Nusret Yılmaz (Ed.), *Romanın kurgusu kurgunun romanı* (s. 43-54). Grafiker.
- Taşdelen, A. M. (2024). *Hüseyin Vassâf ve tasavvuf tarihindeki yeri*. (Tez No: 871081) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi-İstanbul]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tatcı, M. (2000). Son devir Mevlevîliği için bir kaynak: Hüseyin Vassaf Beyin Divânı. *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni*. (s. 231-269). Kültür Bakanlığı. <https://makale.isam.org.tr/items/1f9e1701-d376-4016-aabd-12d43e2a6376>
- Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerine göre 16. yüzyılda edebiyat araştırma ve eleştirisi*. Akçağ.
- Turan, S. & Çetin, K. (2011). Biyografik bilgi bakımından divanlar: Nâbî Divanı örneği. Filiz Kılıç (Ed.), *Prof. Dr. Mustafa İsen adına uluslararası klasik Türk edebiyatında biyografi sempozyum bildirileri* (s. 609-628). Atatürk Kültür Merkezi.
- Tüfekçi, H. (2022). Muhammed Vahyî Efendi'nin gözden kaçmış bir manzûmesi: Sünbülüyye Silsile-nâmesi. *CUJOSS Faculty of Letters Journal of Social Sciences* 46(1), 123-138. <https://izlik.org/JA63BN65UB>
- Uzun, M. & Arslan, A. T. (2010). Takriz. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39, 472-474. <https://islamansiklopedisi.org.tr/takriz>

Extended Abstract

In this study, the contribution of divans, one of the main sources of classical Turkish literature, to biographical literature is tried to be revealed. In the 20th century, the divan of Hüseyin Vassâf, who continued the tradition of divan poetry and wrote biographical works independently, was chosen as a sample for this study because it contains a large number of biographical information. In this study, which aims to contribute to the literature of literature in general and biography in particular with the readings to be made on divans from different perspectives, content analysis and documentation method, which are among the qualitative research methods, were used and Vassâf's Divan was analysed from both biographical and autobiographical aspects.

The biographical data on the birth and death dates and places, family and friend ties, professions, works and belief worlds of the individuals were classified and evaluated under six main headings. It is understood that Vassâf's Divan, which can be described as a verse *terâcim-i ahvâl* based on the content of the poems and the information records written as titles before the poems, provides direct or indirect data to fields such as Islamic religion, Sufism, history, architecture and social life, especially the history of literature. Hüseyin Vassâf, a Sufi and a prolific writer, blended the traditional style of biography writing with his skill in *aruz*, and while presenting sections of people's lives, he also made the reader accompany his own journey.

It is observed that biographical information is shared directly or indirectly about 97 individuals whom Hüseyin Vassâf knew, held affection for, or was in contact with in some way, including Abdurrezzâk Efendi, Abdülhalîm Efendi, Abdüllatîf Gazzî-i Mîsrî, Âbidîn Paşa, Ahmed Cevâd, Ahmed Ferîd Efendi, Ahmed Muhtâr Efendi, Ahmed Müsellem Efendi, Ahmed Rifâî, Ali Behçet Efendi, Arabzâde Mahmûd Efendi, Avnî Bey, Bedreddîn-i Simavnevî, Bursalı İsmail Hakkı, Cabbârzâde Ârif, Celâl Bey, Elif Efendi, Emîn Paşa, Fâtîma Hâlide Hanım, Fâtîma Muhsine Hanım, Fâtîma Zehrâ Hanım (Fazlî Efendi'nin eşi), Fatîma Zehrâ Hanım (Ali Behçet Efendi'nin eşi), Fâzıl Ali Bey, Fazlî Efendi, Gazzî-zâde Abdullatîf Efendi, Gülüm-hân Hanım, Hacı Ahmed Şükrü Efendi, Hacı Hâfîz Mustafa Nûri Efendi, Hacı Hâlid Bey, Hacı Kâmil Efendi, Hacı Mustafa Sıdkî Efendi, Hâfîz Mustafâ Efendi, Hasan Hayri Efendi, Hazret-i Eyyüb el-Ensârî, Hazret-i Şabân-ı Velî, Himmet Efendi, Hüdâî, Hüsâmeddîn, Hüseyin Fahreddîn, İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, İsmâil Sirâceddîn-i Şîrvânî, Kâmil Bey, Kazasker Süleyman Sırrî Efendi, Kirâmeddîn Efendi, Mehmed Ali Aynî Efendi, Mehmed Besîm, Mehmed Es'adü'l-Mevlevî, Mehmed Nûri Efendi, Mehmed Tâhir, Mevlânâ, Mevlevî Osman Dede, Muhammed Cevdet, Muhammed Elif Efendi, Muhammed Emin Tefvîkî Efendi, Muhammed Hazmî Efendi, Muhammed Hilmi Efendi, Muhammed Mecdî, Muhammed Şemsî-i Mîsrî, Mustafâ Sâfi Efendi, Mustafâ Şevkî Efendi, Müstakîm-zâde Süleymân Sadeddin Efendi, Nebîye Hanım, Nefise Hanım, Niyâzî Mîsrî, Osmân Şems Efendi, Remzi Dede Efendi, Sarâc İshâk Efendi, Sekbânbaşı Yâkub Ağa, Seyyid Ahmed Tefvîk Bey, Seyyid Kirâmeddîn Efendi, Seyyid Nizâm, Seyyid Usûl, Sunullâh-ı Gaybî, Suûdu'l-Mevlevî, Sünbül Hanım, Sünbül Sinân, Şeyh Abdullah Efendi, Şeyh Ahmed Remzi, Şeyh Ekrem Efendi, Şeyh Fahreddîn Himmetî, Şeyh Fahrî Efendi, Şeyh Hakkı, Şeyh Halîm, Şeyh Merkez, Şeyh Muhammed Efendi, Şeyh Muhammed Hazmî Efendi, Şeyh Muhammed Mübârek es-Sultân Efendi, Şeyh Tal'at-ı Gülşenî, Şuayb Şerefeddîn-i Gülşenî, Ümmî Sinân, Ümmü Gülsüm Hayriye Hanım, Veysî Efendi, Yazıcızâde Muhammed, Yûnus Bahrî Efendi and Ziyâ Efendi.

In addition to biographical information, it includes Abdulahad Nûrî, Ahmed Remzî Efendi, Ahmed Sâfi Bey, Âsaf Hâletî, Avnî Bey, Behçet Dede, Bursalı İsmail Hakkı, Cabbârzâde Ârif Bey, Dede Ömer Rûşenî, Esad Dede, Hasan Sezaî-i Gülşenî, Hüdâî, İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemâl, Mehmed Ali Aynî, Mehmed Besîm, Mehmed Şemseddîn Efendi, Mevlânâ, Niyâzî Mîsrî, Osmân Şems, Pîr Hüsâmeddîn-i Uşşâkî, Salahî-i Uşşâkî, Sünbül Sinan, Şemsî-i Mîsrî Efendi, Şeyh Muhammed Hazmî Efendi, Şeyh Şerîf-i Gülşenî, and Tâhirü'l-Mevlevî, in various poetic forms, makes it possible to read the divan as an anthology. This aspect of the Vassâf Divan, which allows it to be examined from different perspectives, indicates that it provides data on literary history from various angles and fills an important gap in literary history.

In the Divan of Vassâf, which contains 504 poems, biographical information has been identified in 125 poems. It has been observed that Hüseyin Vassâf, who analyzes individuals in a style reminiscent of the tradition of abundant adjective usage found in the tradition of *tezkiye*, does not use negative adjectives or make negative assessments. By mentioning the names of the works of writers and poets and providing information about the type, form, and content of these works, Vassâf Efendi has contributed to literary history by offering assessments of their art.